

Cantares
e romances
vellos
prosificados

O solemne acto académico no que foron lidos
os dous discursos recolleitos no presente volume
celebrouse o 28 de novembro de 1964 no salón de sesións
da Real Academia Galega, no pazo do Concello da Coruña.

Deseño

Sinmás Comunicación Visual, S. L.

ISBN: 978-84-87987-70-X

Depósito Legal: VG 26-2007

© Real Academia Galega, 2008

Edita

Real Academia Galega

Produción

Editorial Galaxia, S. A.

Impresión

Obradoiro Gráfico, S. L.

REAL ACADEMIA

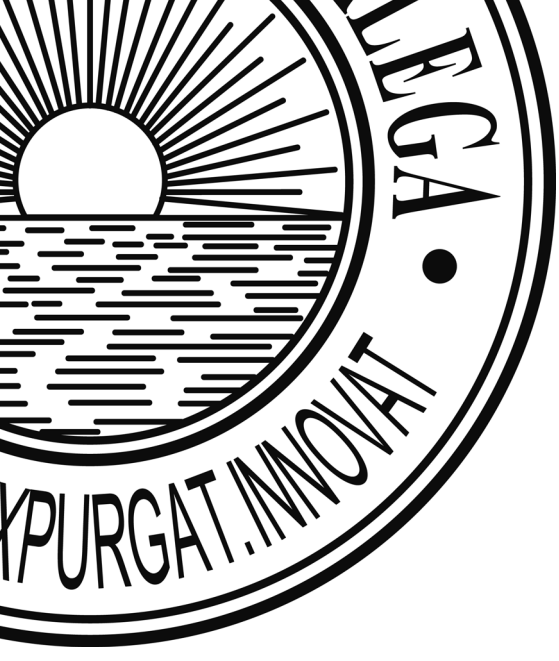
GALEGA

Cantares e romances vellos prosificados

Discurso lido o día 28 de novembro
de 1964, no acto da súa recepción,
polo ilustrísimo señor don

Xosé María Álvarez Blázquez

E **resposta** do excelentísimo señor don
Fermín Bouza Brey

Presentación de
Xosé Ramón Barreiro Fernández
Presidente da Real Academia Galega

Son moitos os discursos de ingreso na Academia Galega que nos cen anos de existencia da institución se pronunciaron en distintos lugares de Galicia. Pero non todos chegaron a ser editados malia o grande interese do seu contido e novidade que supuxo no seu contexto cultural.

Por este motivo, a Academia tomou a decisión de rescatar algúns destes discursos significativos que permanecen inéditos entre os fondos persoais dos seus numerarios.

Esta é, xa que logo, a primeira causa pola que hoxe rescatamos e presentamos o discurso de ingreso de Xosé María Álvarez Blázquez (1915-1985), conscientes da actualidade da filosofía que o inspirou no seu día.

Dános tamén ocasión a publicación deste discurso de *abrir palenque*, en afortunada expresión de Murguía e da súa época, do ano das Letras Galegas dedicado ao citado editor e escritor Xosé María Álvarez Blázquez.

Nin sequera a elección da data do 26 de xaneiro é venturosa porque vén sinalada por unha carta que o propio escritor dirixe ao presidente da Real Academia Galega, Sebastián Martínez-Risco, anunciándolle o envío do seu discurso e manifestando o seu desexo de que se lea en Vigo no pazo municipal de Castrelos. Así, naba a devandita carta o académico electo, o día vinte e seis de xaneiro de 1964. Velai a razón desta data para a relectura do discurso.

Cando estaba a piques de fixarse o día do ingreso, deixa de ser alcalde de Vigo o señor Fontán González, o máximo interesado en celebrar o acto en Castrelos. Esta nova situación provoca que o acto solemne da súa recepción se celebre na Coruña, na sede da RAG, o día 28 de novembro de 1964, nunha sesión presidida por Sebastián Martínez-Risco. Poñía o novo académico como única condición que fose en sábado "para poder regresar o domingo, sen perder xornada de traballo".

Culminaba así un proceso que comezara en 1948 cando Álvarez Blázquez fora elixido académico correspondente a proposta de Leandro Carré, Victoriano Taibo e

Francisco Vales Villamarín; deseguido é nomeado académico numerario a proposta de Fernández del Riego, Carballo Calero e Bouza Brey con data 24 de xuño de 1962.

Como home de profunda formación humanística —xa sexa na súa faceta de escritor, erudito ou editor— prestou grandes servizos á Academia, emitindo informes, facendo propostas e colaborando activamente coa institución.

Volver a Vigo para esta relectura do discurso de ingreso de Xosé María Álvarez Blázquez supón tamén, máis alá da nota sentimental reparadora, un chamamento á cidade que o acubillou para que honre a memoria dun fillo ilustre que entregou boa parte da súa obra intelectual e creativa para defensa e orgullo da nosa cultura.

Discurso do Ilustrísimo señor don
Xosé María Álvarez Blázquez

Ilustrísimo Señor Presidente,
Señores Académicos, miñas donas e meus señores:

A ledicia i a honra de vir a vos acompañar nas tarefas desta Corporación ilustre, desta Real Academia Galega, tan chea de gloria, non abundan —dígovolo de corazón— pra borrar en mín a fonda tristura causada pola perda daquela figura esgrevia das nosas letras, que indinamente veño, por voso favor, a substituir. Daría eu de bo talante todos istes honores por soio unha hora máis da vida fecunda e xenerosa de Aquilino Iglesia Alvariño, ido da beira nosa no frolecer do seu talento, cando tanto poderíamos agardar aínda do seu outo maxisterio. Facer eiquí a súa loubanza, coma é costume, seméllame tarefa escusada, porque o nome de Iglesia Alvariño, poeta e lingoista, creador de beleza, esculcador amante da fala do seu pobo, ensaista e crítico, mestre sempre, na cátedra e na rúa, non precisa de tan probes palabras coma as miñas pra se erguer senlleira no pavés da fama.

Millor quixera, nista solene ocasión, adicarlle o recordo cariñento de quen tivo o privilexio de se chamar seu amigo e gozar do seu trato. Foi un día lonxano do ano 1937 cando conecín a Iglesia Alvariño, na feira coorida e boligante de Padrón. Outro amigo entranavel, que tampouco mora con nosco xa, Lois Manteiga, nos presentou. Aquilino tiña xa daquela o cabelo nevado polas angurias e o ollar tenro e soave do rapáz aldeán que se fixera home, pairando dos verdes penascos nataes ás recatadas celas, onde se adeprenden a filosofía i o latín. Acolléume il con aquila ancha humanidade súa de humanista, aberta sempre á franca comunicación amical. Parecéume o seu porte o de un crásico grego, de ollar pitoño e cabeleira crencha, enxertado na cepa máis viva e prometedora do tradicional europeísmo galaico, que tan de longos tempos nos ven. Non me trabuquéi. Vel ehí tendes, a par da súa propia obra de creación, do seu Dicionario Galego e dos seus ensaios, isas maxistraes traducciós de Horacio, isa latexante e vívida versión de Plauto, aquela férrea e podente do Prudencio Fortunato, obras todas nas que o vello latín xerminal avivécese por gracia de namorado acento de un poeta noso, dino do millor Renacemento.

Permitídemec decilo: eu non sei, diante istes libros singulares de Aquilino, cál dos dous, se o gurgullante viño do Lacio ou a áurea cunca galeca, sae ganacioso nise verquerse, fidel e amante, a ún na outra.

Non quería eu, ben volo dixen, adentrarme, por respecto, no vizoso mundo intelectual de Iglesia Alvariño. Pero tal forza ten, que en balde fuxiremos do seu engado ao lembrar a súa figura. Eu quería enxergalo aínda coma o vin naquil primeiro día do noso trato persoal. Recordo que os dous tiramos —porque é trabuco debido a toda emoción festeira— a nosa “sorte do paxariño”. Aquilino, devotamente, penso que solenemente, leúu a súa sorte, afastado do grupo. Moi amodiño, dobróu dempois o verde papel e gardouno na carteira. Mentiría agora se vos afiuzase que a sorte de Aquilino estaba escrita naquil breve papeliño de coor, pero, por algunha escura razón que nunca alcanzaréi, xa non esquecín máis o seu ollar ausente, tras os grosos cristaes dos anteollos, cando de novo víu anda mín. Por qué aconteceron istas sinxelas cousas e por qué estou eu agora lembrádoas eiquí, no intre de vir a ocupar o posto que il leixóu valeiro, son misterios da vida, que Aquilino conoce xa.

Depois pasaron anos. Anos de inquedanzas e loitas no pequeno mundo de cadaquén e no grande mundo de todos. Fumos amigos, sen un lixo de sombra antre nós. De tarde en tarde nos topábamos, coma costumamos a toparnos os uns cos outros nista recollida terra nosa: no enterro de un amigo, nun acto literario, nunha festa do viño o en calqueira romaxe. Pensade que raramente as nosas amistades estreitan os seus lazos de outro xeito que non seña a traveso do delor ou a ledicia comúns. Non nos topamos nos negocios nin nas festas sociaes, que son ocasións de comenencia; encontrámonos sempre sen previa citación, que é a forma máis leda —e penso que tamén a máis elegante— de se topar os homes na vida.

Foi tamén dise xeito, cómo hachei a Aquilino as dúas derradeiras veces que o vin: cando ambos fumos premiados no Primeiro Concurso Literario do Miño e, meses dempois, co gallo de rendir homaxe, en Lugo tamén, a Alvaro Cunqueiro, e facer de camiño un masivo e saudoso recital, roldando, atal que mansos centinelas líricos, a anterga muradela luguesa, en loubanza do troveiro Fernando Esquíu. Xa sabedes: aquil cabaleiro de unha soia lanza a quen, coma a nós, o amor levaba e traguía de Lugo a Santiago e de Santiago a Lugo.

Alí, nas súas terras nataes, foron as nosas derradeiras citas, sen previo aviso. Alí, nunha rúa luguesa, dínlle, sen sabelo, a aberta definitiva. Pasaran moitas cousas na vida de ambos dende que, en Padrón, os dous tomáramos ledamente a nosa “sorte do paxariño”. Nunca soupen o que a súa lle diría. Non sei se estaba escrito que o seu nome ilustre se emparellase un día, de outro xeito que non fose a devota admiración que sempre lle gardéi, ao meu, tan cativo. En todo caso, eu quero adicar á lembranza entranavel de Aquilino Iglesia Alvariño, meu antecesor na Academia,

o froito deste traballo, nunha leira escondida do noso pasado literario. Quero pensar que lle sería grato ao esculcador da fala, ao fino creador da beleza lírica, ao mestre que en toda cousa foi, iste esforzo meu por mostrar un recanto esquencido —atal que un “cómara verde”— da fala e da poesía galegas de outros tempos.

UN TESOURO PERDIDO

A cativa sorte das nosas Letras permitiu que, a máis das moitas perdas rexistradas —*Amadís e Tristán*, *Cancioeiros* e *Flos Sanctorum*, poñamos por caso— outras moitas facetas da literatura galega nos señan hoxe cásique desconecidas, ben porque vivían somentes na tradición oral, ben porque os poirentos manuscritos foron, un día e outro día, pasto do lume e dos ratos. Se iste segundo caso resulta máis que probábel, aquíl primeiro é de todo seguro. É, sinxelamente, o caso dos cantares e romances históricos de tradición oral, que nun tempo pasado viron truncada a súa tradición e xa ninguén foi quén de “traguelos” deica nós.

Galicia non tivo a sorte de contar cun curioso editor que, nos séculos XVI ou XVII, se tomara o ledo traballo de recoller, dos beizos do pobo, os romances que a memoria das xentes mantiña daquela vivos aínda. Romances cantados ao son da zanfona ou da viola nos adros das eirexas campesías, na Porta Santa compostelán, nas romaxes festeiras, nos feirales e mercados. Xa que non hai tampouco noticias de que antre nós tivesen circulado “pliegos de cordel” con textos galegos, viva e forte estaría nos devanditos séculos a corrente oral romanceira, común a toda a Península, e na que se saciaba a sede maxinativa das camadas demóticas. Nela tería podido beber, se quixese, ise suposto editor que nós non tivemos.

Dempois, perdida a ocasión, o paso do tempo foi botando mantos de brétema —a tristeira brétema do esquencimento— sobor do frocido verxel, i os romances que a nós chegaron non poden ser senon a homildosa presa de froles que a man cariñenta do pobo acertou a manter viva co rego da súa emoción. Chegaron apenas, ao longo dos anos, deturpados i escurecidos ás veces, algúns romances novelescos, relixiosos e humorísticos, que manteñen un meirande vizo en razón da propia vitalidade dos temas, comúns a calqueira tempo e sociedade. Pero xa non aconteceu o mesmo, non podía acontecer, cos romances históricos, que en Castela enchen aínda, por gracia da súa fixación na letra impresa, unha boa parte do *Romancero*. Esquencida a ocasión, solagadas nas augas do devecer temporal as pasións que os inspiraran, a xente leixou de se interesar por un temario resésigo e por voltas complexo. Xa as fazañas dos grandes capitáns, as liortas dos reis, as xenreiras dos grandes i, en certa medida, as mesmas galanías dos cabaleiros leendarios,

non predían na febra emocional do pobo co pulo de outrora, cando, en troques, as ficcións novelescas, as fábulas de Dona Silvana ou de Dona Xelda aínda eran quens de acenar a atención e espertar o pasmo do concurso.

Abondará con aducir unha sinxela comparanza numérica. Namentras no *Romancero* de Durán¹, de 1901 romances que o enchen, 233 son de tema histórico, é dicir, un 12% do *corpus* xeral, no *Romanceiro* de Leite de Vasconcellos², que é somentes froito da recuperación serodia, por vía oral, os romances históricos son apenas 16, antre un total de 1.023; isto é, o 1,50%. E na colleitánea galega de Lois Carré³, en fin, non chegan a media ducia os que teñen algún vislume de historicidade, nun conxunto de 155 romances.

Podemos dicir que en Castela —a Castela ecuménica de entón— non se interrompéu a serie dos romanceiros impresos durante toda a Edade Moderna, dende o *Cancionero de Romances*, sin ano, editado en Anveres arredor do 1547. E compre sinalar que xa daquela, pormediado o século XVI, Martín Nucio, o benemérito editor, láíase das chatas que il mesmo reconece na súa obra no tocante aos romances vellos, dos que non puido pór algúns, “o porque no han venido a mi noticia, —confesa— o porque no los hallé tan cumplidos y perfectos como quisiera, y no niego que en los que aquí van impresos avra alguna falta, pero esta se deve imputar a los exemplares de adonde los saque que estaban muy corruptos y a la flaqueza de la memoria de algunos que me los dictaron que no se podian acordar dellos perfectamente”⁴.

Ben nidiamente estamos vendo cómo xa en data tan recuada —c. 1547— a memoria do pobo castelán principiaba a ser infidel ca serie dos romances vellos, aquila, tan belida, da e paragóxica e dos rudos arcaísmos. Protestas semellantes ás de Nucio repítense logo arreo de tódolos *Ramilletes*, *Flores* e *Vergeles*, con que se adobía fermosamente a fraga mesta e longal do romanceiro castelán. Se isto aconteceu alí, onde os “pliegos de Cordel” cobexaban cun tremulecer lírico a xeografía mesataria, en bandadas de papel voandeiro, ¿qué poderemos dicir de Galicia, onde nin un soio romance se editou? Miragre semella que aínda chegaran a nós, portados nos teimosos beizos populares, unhas ducias de romances tradicionaes, con todo o fresqueiro ulido dos seus días.

Pouco a pouco, sen testos que as fixaran, aquilas historias rimadas e cantadas fóronse esquencendo, porque tamén as historias cansan, por belidas que señan, cando non hai unha razón especial pra manter fresca a súa louzanía. O romanceiro propiamente histórico, pola mesma continxencia do seu contido, é o máis abocado ao pronto desleixo. Vive nas xentes —vive e pervive— a lembranza do miragre ou do amor malfadado, que ben poden repetirse en calquer intre; pasa coma as augas, estravíase nas sombras do onte, o feito heroico e singular que, nun tempo

de pasión prural, erguéu ondas de admiración e loubanza. A historia, por máis que se diga, non é eterna. Fuxen os homes e a súa memoria; pasan os feitos; pérdese a tensión espeitativa; vánse adelgazando, e rematan por se tronzar, as cordas tensas do arpejo demótico.

Somentes nos libros fica a letra dos cantares. Pero Galicia —leixade que o repitamos outravolta— non tivo isa fortuna. Nin “pliegos de cordel”, nin *Ramilletes*, nin *Flores*, nin *Romanceiros Xeraes*, en fin, houbo antre nós. A poesía oral, os relatos cantados por mínimos xograres, fóronse esvaíndo, e da mesta capa lírica apenas ficaron, coma da neve que se derrete, as motas brancas de isolados grumos, teimosamente afincados na erma chaira. A voz dos troveiros anduriñantes adelgazóuse, hastra se quebrar en fíos e pingotas de escaso rumor. A derradeira zanfona sonóu nos nosos mesmos días, traguéndonos o eco perdido do Gaíferos de Mormaltán, e xa non semella que torne a se escoitar, se non é nas máns de outro erudito musicólogo. Restan aínda os violíns dos cegos, os derradeiros violíns tamén, mais xa os cegos non cantan romances, senón abraiantes historias de crimes e inscribeles “boleros” ultramariños. Os romances que por ventura se conservan, cántannos as vellas —¡beneitas vellas, que son o espírito inmorredoiro da terra!—, sen máis auditorio que o estreito circo familiar.

RASTOS DE UNHA EPICA ORIXINAL

Moito se ten ponderado o temperán agromar da poesía lírica galaico-portuguesa i o seu vizo sobexo, a cuia sombra parez que se murchaba todo gromo de creación épica. Certamente, o verdadeiro xenio narrativo é serodio no N.O. peninsuar, tanto que houbo que agardar ao século XVI pra que xurdira a asoballante personalidade de un Camoës, galego de raigaña, portugués de corazón.

Pero sería trabucado maxinar que a fala i o espírito nosos non eran quéns de se afrontar ao ensaio narrativo, xa no intre mesmo do espertar poético. Vel ehí temos o *Cancioeiro Marial*, obra prural, en roda á esgrevia personalidade do Rei Sabio, que é unha épica ao diviño, cos mesmos enlevados arroutos das epopeias e non menos forza descriptiva. Tampouco compre esquencer o coorido “corpus” das “xestas de maldizer” que restan nos nosos *Cancioeiros* medievaes coma amostras, salvadas ao achón polo capricho dos colleitores, de un orixinal xénero parodístico, que cicáis somentes a nosa literatura pode ofrescer. Alí os feitos históricos que protagonizan Reis e Príncipes, coma D. Sancho de Navarra, ou o Boloñés, ou os Infantes de la Cerda; alí as turdias fazañas dos nobres e perlados, tales coma Men Rodríguez de Briteiros ou o Arcebispo compostelán, son referidas de un xeito totalmente novo e

inusitado: falcendo moca do esprito imperante nas narracións épicas, pero terman-do, máis ou menos fidelmente, das mesmas formas e artificios.

De outra parte, será mester tornar con novos ollos ao estudo da debatida composición de Ayras Nunes, crego compostelán, encol do histórico desafío dos Velas, que leva o número 466 do apógrafo vaticano. Eiquí xa se non pode falar de unha parodia, senon de un verdadeiro relato épico, por máis que chegue a nós truncado. Non se poden desbotar de lixeiro as palabras de Menéndez y Pelayo, cando sospeitaba, por iste anaco a que aludimos, que, non sendo traslado de un orixinal castelán, "probará que Galicia no fué del todo extraña a la elaboración épica"⁵.

Todos istos datos, e máis que se poderían acadar, demóstrannos xa a capacidade da fala i a disposición espritoal precisas pra que a nosa poesía poidera se ter arriscado polos ríspetos camiños da valente andadura heroica. Se, de feito, iste xénero ensaioúse con certo pulo e amplitude en Galicia, é asunto que somentes o estudo demorado poderá probar. E eisí compre considerar tamén outravolta, sen cegos localismos, pero tamén sen cómodos desleixos, a orixinalidade galega do *Poema de Alfonso XI* i as luces que, neste senso, aportaría o conecemento total de aquil outro que Afonso Giráldez compuxo encol da *Batalla do Salado*, do que apenas restan hoxe coarenta versos oitosílabos⁶.

De outras insospeitadas mostras de unha poesía narrativa galega de tipo heroico-cabaleiresco, agardamos nós brindar axiña, Deus mediante, unha singular aportación. Dela, en certo modo, o presente traballo será coma un proloquio encertador.

O TEMA HISTORICO NA TRADICION ORAL

Sería enganoso por demáis considerar a probeza dos asuntos históricos no noso romanceiro de tradición oral coma unha proba da súa flebe representación en todo tempo. Asegún axeitadamente dí Loís Carré Alvarellos, falando diste mesmo tema, "será ben o gardar unha prudente reserva no entanto se non afonde máis antre nós, en estes estudos, sen se deixar infruir polo alleo"⁷.

Cavilemos, por un intre, na pervivenza do romance de don Gaiferos de Mormaltán que, anque seña de un xeito novelesco, lembra a pelerinaxe a Compostela i a morte diante o propio altar do Apóstolo, de Gillelme X de Aquitania († en 1137), e decatarémonos cómo, apesares de todo, tamén os asuntos de fondo histórico hubéranse mantido vivos se, ao engado das figuras, acompañasen certos episodios emotivos. Iste é o caso dos romances fabulosos, ou pseudo-históricos, nos que xa non é tan probe o noso romanceiro. Non en valuto foi antre nós onde máis cedo e forte resoaron as trompas de cabalgada dos Lanzarotes e Tristán, a cuio frente compre

colocar a figura esgrevia do noso propio Amadís. Eiquí cadra xustamente unha axeitada ouservación do mestre Menéndez Pidal, ao prologar a edición do *Romanceiro Português*, de Leite de Vasconcelos: “Lo que primeramente llama la atención en la tradición portuguesa, y esto que ya se deja ver en el pequeño romancero de Leite, aparece magníficamente en el gran romancero de ahora, es la abundancia de temas heroicos. Ellos estaban muy vivos en el siglo XVI, pero actualmente están casi del todo olvidados en Castilla. Sorprende, por ejemplo, en el Romancero grande de Leite, la profusión de versiones del romance de la pérdida de *Don Beltran*, unas quince, nada menos, todas ellas de Trás-os-Montes, que faltan por completo en la tradición actual de Castilla, pues en toda España sólo se conoce ese romance de la batalla de Roncesvalles en Galicia, en Orense, lindando con Trás-os-Montes”⁸.

En grande medida, istas palabras i as que a seguir adica M. Pidal ao tema, pódense referir ao romanceiro tradicional galego, onde a apurada escolla nos daría un porcentaxe de romances heroicos similar ao veciño portugués.

Por outra banda, temos ben demostrado o orixe galego de algúns dos máis antergos e fermosos romances novelescos, dende que Leandro Carré reivindicou con acerto pra as nosas letras a orixinalidade de *Rosafroída*, *Infante Arnaldos* e *A filla do Rei de Francia*, verquidos con certa tosquedade ao castelán por Xohán Rodríguez del Padrón no século XV e, por sorte, mantidos aínda vivos na nosa tradición oral⁹.

A carón dos herois da creación literaria, a estimativa popular soubo pór ás vegadas outros da vida real, que xa o propio pobo mitificara. Por “popular” entendemos, ao falar dos romances, algo moi distinto do que o mesmo adxetivo espresa tratando das cantigas. As cantigas populares xurden, na meirande parte dos casos, na agra ou no camiño e nacen nos labres mesmos do pobo. O romance, non; porque o romance precisa dunha elaboración literaria e, polo tanto, de un “laboratorio”: a mesa de traballo do escritor. “A poesía produzida pelos poetas populares —afirma donosa e certeiraamente Rodrigues Lapa— é a menos popular de tódas, porque o seu poder de irradiação é mínimo, circunscrevendo-se ao lugar, á vila ou á cidade, ou reflectindo uma emoção transitoria, de momento. O povo, a massa anónima, não cria verdadeiramente: assimila, transforma e conserva. É nisso que está a sua missão. A criação literaria pressupõe sempre un mínimo de cultura...”¹⁰.

É diste xeito, pois, por creación artística persoal e acollida simpática do pobo oínte, cómo se fixo popular o romanceiro de Bernardo del Carpio ou o de Roi Díaz de Vivar, non desconecidos no ecoar galaico-portugués da corrente oral. Precisamente é a figura do Cide a que empezará agora a demostrarnos cómo Galicia non é allea aos vellos romances de tema histórico, e isto a traveso dun pequeno testo, conservado por rara fortuna no seu orixinal, e impreso.

NOTICIA DE UN ROMANCE CIDIÁN

Tamén á nosa terra chegou noutrora a sona do esforzado cabaleiro castelán, tanto máis canto Rui Díaz non fixo bo terzo ao Rei de Galicia, don García. Compre lembrar que no mesto romanceiro cidián non todo é fervente apoloxía nin todo, tampouco, ten visos de historicidade. Onde a fábula enxértase con meirande vizo no albre da súa epopeia, xurden ramallos novelescos que desvirtúan a figura e creban aquil feitío monolítico do cabaleiro. Pódese, dende logo, sospeitar que tales enxertos non son de cepa castelán. E hai un, antre outros romances, que singularmente se acusa coma portador de seivas estranas. É aquil que comenza:

*Afuera, afuera, Rodrigo,
el soberbio castellano...*

Xa nistes dous sinxelos versos semella albiscarse que a composición non foi concebida nas lindeiras xeográficas i espritoales de Castela. Aínda postas tales palabras en boca dunha infanta de León, dona Urraca, e motivadas polo despeito amoroso, ise “soberbio castellano” ten un tufo de aldraxe, soa a non escrito por outro castelán.

Pero vexamos o romance inteiro, tal coma a nós chega na primeira versión conecida, a do *Cancionero de Romances*, sen ano, de Anveres:

*Afuera afuera Rodrigo
el soberuio castellano
acordar se te deuria
de aquel tiempo ya pasado
5 quando fuiste cauallero
[en el] altar de Santiago
quando el Rey fue tu padrino
tu Rodrigo el ahijado
yo te calce las espuelas
10 porque fuesses mas honrrado
que pense casar contigo
mas no lo quiso mi pecado
casaste con Ximena gomez
hija del conde loçano
15 con ella vuiste dineros
comigo vuieras estado
bien casaste tu Rodrigo*

muy mejor fueras casado
dexaste hija de rey
 20 *por tomar de su vasallo*
si os parece mi señora
bien podemos destigallo
mi anima penaria
si yo fuere en discrepallo
 25 *a fuera a fuera los mios*
los de a pie y de a cauallo
pues de aquella torre mocha
vna vira me han tirado
no traya el asta hierro
 30 *el coraçon me ha passado*
ya ningun remedio sientto
*sino biuir mas penado*¹¹.

Notemos o erro de imprenda do v. 6, que salvamos antre claudatos: a violencia da forma “devría” no v. 3; a extrema longura do v. 12 (a do v. 13 está xustificada polo patronómico); a torpeza prosódica do v. 20; i, en fin, o dubidoso “siento” do v. 31, que poderíamos supor orixinariamente “tengo”. O consenso recrama no v. 20, “por tomar la [hija de] su vasallo”, ou ben “por tomar la del vasallo”. Algunhas distas chatas poden ser erros do copista; outras non teñen tan doada espricación. Lembremos que a métrica dos romances cultos, aínda sendo vellos, costuma ser dunha xusteza cabal. Ise desafortunado v. 12, “mas no lo quiso mi pecado”, en composición tan belida, resulta sospeitoso e ficaría redondo posto en galego: “mais non o quis meu pecado”. Sospeitosos son, asemade, no mesmo *Cancionero de Romances*, os millenta versos longos e curtos do *Conde Dirlos*, do *Gaiferos de Moltalván* i, en menor medida, do *Roldán*, temas todos desgallados da novela cabaleiresca, tan grata á sensibilidade galaico-portuguesa.

Mais leixemos por agora o aspecto formal. *Afuera, afuera Rodrigo* é —afirma axeitadamente Carola Reig— “uno de los más famosos romances del cerco [de Zamora], muy interesante porque muestra, como hace notar Milá ‘la alteración que el espíritu de la galantería introdujo en la antigua tradición’. Presenta a la infanta como enamorada del Cid, con el cual pensó casar y al que echa en cara su boda con Jimena. Esta es una idea muy extendida por los romances, que subsanaban de este modo la total ausencia de amor en el cantar, y que ha ido preparándose lentamente en los cantares y crónicas al intensificar la relación de amistad y afecto entre la infanta y Rodrigo. Éste aparece aquí muy transformado, pues si al impetuoso carácter de la infanta con-

viene el violento apóstrofe que dirige a Rodrigo echándole en cara los beneficios recibidos, éste se nos presenta como un mozuelo sentimental al que bastan las palabras de la infanta para que se sienta malherido de amor, como un personaje de los libros de caballerías, y esté dispuesto a deshacer su boda”¹².

Estamos, sinxelamente, diante unha rotura total dos moldes épicos. Xa non é o valente e temibre don Rodrigo; é un persoaxe calesqueira da novela de cabaleiría, un Amadís ou un Tristán namorado. A figura solene do Cide esvaíuse de todo, pra dar paso á de un cabaleiro galante, sentimental e impersionable. A des-figura do Cide.

Pasando agora ao feito histórico que dá pe ao romance, ollamos que nin tan siquiera o episodio central de ter sido armado cabaleiro polo Rei don Fernando, ca axuda máis ou menos aitiva da infanta, é auténtico. Menéndez Pidal, teimoso pesquisador das andanzas reais e finxidas do persoaxe, limitábase a decir: “Hacia entonces (no sabemos la fecha fija, [pero cando o Cide tiña uns 17 anos]), el infante Sancho armó caballero a Rodrigo, ciñéndole la espada, esto es, con rito sencillo y meramente militar, sin ninguna de las ceremonias religiosas que en el siglo XIII se generalizaron dentro de la caballería”¹³.

Tampouco estaba casado xa don Rodrigo cando o cerco de Zamora —que é a sazón que o romance lembra— nin foi armado cabaleiro “en el altar de Santiago”, nin en Coimbra¹⁴, coma se supuxo. O romance, na súa poética vaguedade, ben podería dar a entender que o feito acontecera diante o propio altar do Apóstolo, ao amparo de algunha vella tradición local, tal coma a que lembra Fray Prudencio de Sandoval, referida ao fidalgo doncel Nalvillos Blázquez, quen foi armado polo Conde don Ramón de Borgoña, “velando las armas ante el altar de Santiago, con todas las ceremonias que entonces se usaban”¹⁵.

Non embargantes, o que se dixo en anterros textos é que o feito aconteceu en Zamora, na eirexa de Santiago “El Viejo”, chamada tamén “de los Caballeros”. De novo eiquí pontoaliza M. Pidal: “Los juglares tardíos del siglo XIII, abultaban los rastros de esta campaña diciendo que el cerco de Coimbra se había prolongado siete años. Decían también que durante el cerco, el rey había armado caballero a Rodrigo de Vivar [*Primera Crónica General*, pág. 487 ^a14]. Mas por la *Historia Roderici* sabemos que no fué Fernando I quien le armó, sino don Sancho, antes de la batalla de Graus. Por lo demás, como sabemos que Sancho se hallaba en el campamento frente a Coimbra, es natural que en la tienda del infante-rey estuviese Rodrigo, ya armado caballero de antes, y esto no más dirían los juglares primitivos, noticieros más veraces que los del siglo XIII”¹⁶.

Unha curiosa versión dista fábula xogresca é a contida no romance *Cercada tiene a Coimbra* — *aqueste buen rey Fernando*, co episodio da visión do bispo Astiano e a intervención do Apóstolo Santiago, dándolle ao rei as chaves da cidade asediada. Vexamos:

*En tanto que dura el cerco
un Romero avia llegado,
que viene de allá de Grecia
al Apostol Santiago.*

Topándose o romeu en oración escoita decir que Santiago, montado en cabalo branco, pelexa cos mouros e, coma grego que é, pésalle delo. Logo fica durmido, e

*Santiago le aparece
con llaves en la su mano,
y con muy alegre rostro
dixo, tu fazes escarnio,
por llamarme Cavallero,
y en ello tanto has cuidado,
vengo yo aora a mostrarte
porque no dudes en vano,
Cavallero soy de Christo,
ayudador de Chistianos,
contra el poder de los Moros,
y dellos soy abogado...*

Cabalga Santiago no seu cabalo branco e vai dar as chaves de Coimbra ao rei Fernando, que sete anos levaba no cerco.

*... nombróse Santa María
la Mezquita que han hallado:
Consagraronla en su nombre
y en ella se havia armado
Cavallero Don Rodrigo
de Bivar el afamado,
el rey le ciñó la espada,
paz en la boca la ha dado,
y por fazelle mas honra,
la Reyna le dió el cavallo.
Y Doña Vrraca la Infanta,
las espuelas le ha calçado...¹⁷*

Temos xa axuntados neste romance serodio os elementos principaes da fábula, se ben é agora cándo ténse de espricar a presenza de Santiago en Coimbra, en tran- ce inmediato a ser armado cabaleiro Don Rodrigo. Lembremos o vello romance:

Cuante te armé cavallero — en el altar de Santiago.

De unha banda, Santiago el Viejo, de Zamora; da outra, Santa María do Coimbra, se ben a interpretación do romance é dubidosa (“consagráronla en su nombre” —¿no do Apóstol?). De ahí a maxinar que o sonado campeón castelán viñese ser armado cabaleiro dediante o propio altar compostelán —coma o pobo sabía que o fora dempois o Emperador— xa non media máis que un paso. A nova cabalgada do Apóstol, pra mostrar a un peleríño caviloso o seu poder, é sin xénero de dúbi- das unha tradición local. Tamén o sería ista do Cide armado alí cabaleiro, moi axei- tada ao numen poético dos cegos que cantaban na Porta das Prateirías. Os amo- res de Nalvillos Blázquez o do “gentil talle” e a moura Axa Galiana, a conversión dista, os desposorios dediante do Abade de San Martiño e do Conde de Traba, e o ser armado cabaleiro Nalvillos no altar de Santiago noutro día das bodas, constituie tamén unha belida historia xograesca, por máis que poda ser verdadeira.

E caso é que se conserva un trecho do romance que vimos comentando en suposta versión portuguesa, cicáis tirada da tradición oral galega. O anaco está inxerido caprichosamente por un anónimo autor castelán en certa rara *Ensaladilla*, cuia primeira edición conecida data do ano 1596, é decir, cási que cincuenta anos máis nova que a do *Cancionero de Romances*¹⁸. Velo eiquí:

*Afora, afora Rodrigo,
o soberbo castelao;
acordársete deveira
daquel tempo ja pasado
5 quando te arméi cabaleiro
eno altar de Santiago.
Miña mai te deu as armas,
meu pai te deu o cabalo
Castelao malo,
10 ó soberbo castelao.*¹⁹

Si o romance non foi orixinariamente galego, cousa pouco doada de demostrar, polo menos semella que o é ista derradeira concreción, na que a tecedeira popular reduxo o tapiz histórico á sinxeleza de dez versos. O romance, na súa mínima con-

creción, cobra meirande forza poética e unha misteriosa vaguedade, ao se non precisar o motivo do desaforo feminino nin a personalidade de quen o espresa. Logo ven ise remate de retroso cancioneril, como unha queixa, a lle conferir aínda maior emotividade.

O ROMANCE DO PRANTO DE ALFONSO VI, PROSIFICADO

Canto levamos dito, por prolixo que semelle, era preciso para demostrar que o pobo galego non foi estrano á creación romancesca de tipo histórico, non embarcantes fose ela, posiblemente, a que con menos forza turraba pola súa atención. Precisábase tamén deste discurso pra comprender, pola presenza de un pequeno texto escrito, cómo a tradición oral non tivo azos antre nós pra conservar por sí soia, sin o concurso de papel impreso, os vellos romances históricos. Outros camiños convén pescudar, por si algo enxergamos neles.

Os tales camiños non son novos na historia da investigación literaria, dende que o noso ilustre paisano D. Ramón Menéndez Pidal tivo o acerto de desentranar, na mesta prosa as crónicas medievas, a coorrida urdime da poesía épica alí prosificada, que outros investigadores, coma Sánchez, Pidal, Ticknor, De los Ríos e Milá, tiñan albiscado, sin se arriscar a unha restitución²⁰. Non é cousa de insistir eiquí neste punto da eurística literaria, tan sobexamente conecido. Compre, apenas, recoller uns párrafos do mestre, que nos poñan en camiño por mor da lumiosa sinxeleza de todos os seus escritos. “El sentido historial, tan vigoroso en cantares de gesta españoles —dí M. Pidal— se extingue en el siglo XV... Después, en el siglo XVI, abundan los libros de historia que usan como fuente los romances”²¹.

Tampouco son abondosos os libros de historia na literatura galega, máis non por iso temos de desesperar. Polo pronto, imos topar con un texto moi sinxelo, pero tamén moi emotivo, inxerido nunha historia escrita en castelán. É aquil doorado pranto que Frei Prudencio de Sandoval, bispo de Tui, pon en boca de Alfonso VI, cando a morte do seu fillo, o tenro infante Don Sancho, de apenas 13 anos, na rota de Uclés (1108). Trátase de un crarísimo exemplo de prosificación de un romance galego, o primeiro que queremos aducir, pola mesma sinxeleza que o feito encerra.

Lembremos que Sandoval, sendo mozo aínda pero xa profeso, morou algún tempo, según refire o P. Flórez, “en el desierto de S. Pedro de Montes, en el Bierzo”. E axiña engade: “La abstracción de negocios, y la fuerza del genio, brindaban con la mayor oportunidad para el manejo de libros, y escrituras. Leía, apuntaba, copiaba, quanto conducía para sus ideas de Historia Real, Monacal y Genealogica...”²². Fal-tóulle engadir que o historiador, seguindo o exemplo dos seus devanceiros e contem-

poráneos, apuntaba asemade as antergas historias rimadas que o pobo cantaba. No Bierzo andarían, naqueles fins do século XVI, os vellos romances galegos que, de novo, voltaría a escoitar Frei Prudencio de Sandoval cando, de 1608 a 1612, viu a ocupar a sede episcopal de Tui, cuia historia escribiu. O frade curioso tomaría nota daqueles romances de contido histórico, ou ben lle quedarían na memoria. E foi diste xeito cómo, ao escribir anos despois a súa *Historia de los Reyes de Castilla y de León*, dende Fernando I a Alfonso VII lembróu o doorido pranto romancesco de Alfonso VI. É importante trasladar o testo de Sandoval:

Los que escaparon desta rota fueron a llevar las tristes nuevas al Rey don Alonso, que estaua en Toledo; fuele dolorosa y amarga, porque no tenia otro hijo, lloróle como vn Daudid a Absalon; y en la lengua que se vsaba dixo con dolor, y lagrimas, que quebraua el coraçon: *Ay meu fillo* (repitiendolo muchas vezes), *Ay meu fillo, alegria de mi coraçon, & lume dos meos ollos, solaz de miña vellez; Ay meu espello, en q̄ me soya ver, & con quen tomaua moy gran prazer. Ay meu herdero mayor; Caualleros hu me lo lexastes; dadme meu fillo Condes.* Estas palabras dizen que dezia el Rey, y otras tales diría, que la causa del dolor era grande...²³

A procedenza do testo galego non pode ser máis crara, porque o propio autor o manifesta: "Estas palabras *dicen* que decía..." Estes que o dicen somente poden ser os cantares, pois Frei Prudencio de Sandoval tiña sempre coidado en anotar as súas fontes escritas, xa fosen dunha inscrición, de un libro impreso, de un manuscrito, tumbo, etc. Pero no seu tempo xa ninguén podía relatar a morte de Don Sancho, acontecida catrocentos anos antes sinon a traveso de un cantar; i iste é o "*dicen que decía*", que escoitou o historiador, prosificado logo parcialmente no seu relato.

A prosificación, por outra parte, é moi elemental. Frei Prudencio limitóuse a trocar o orde de algúns versos, a suprimir unhas poucas palabras e a deslocalar varias asoantes pra o interior da frase; recursos que en xeral ousérvanse nas prosificacións cronísticas máis antergas, levados ás veces a grados extremos, que fan difícil ou imposible a restitución. Sandoval non apuróu o proceso, coma si tivese temor de tirar ao pranto o seu engado elexiaco. De tal xeito, podemos ollar cómo, das once cesuras contidas na prosa nove son versos oitosílabos perfeitos, con soio unha lixeira trasposición nos versos 4 e 14; das sete asoantes que contiña o anaco prosificado, cinco se manteñen na prosificación e as outras dúas pertescen a versos suprimidos; finalmente, restan dous versos truncados, o 7 e mais o 9. Séñanos permitido engadirlle ao comén dous versos introductorios, e o anaco prosificado fica restituido eisí:

PRANTO DE ALFONSO VI

[*Desque soubo as malas novas mui gran pranto fez El Rei:]*
—*¡Ai, meu fillo; ai, meu fillo;* ai, meu conorte e meu ben!
¡Alegría do meu cor e lume dos ollos meus!
¡Ai, meu fillo; ai, meu fillo, solás da miña velléz!
¡Ai, meu espello leal, en que me soía ver
e con quen, triste de min, tomaba mui gran praçer!
¡Ai, meu herdeiro maior, que non era pra morrer!
Cabaleiros, ¿ú o leixastes? ¡Condes, dáime o fillo meu!²⁴

No antergo e belido romance de *Don Berso*, cuio arcaísmo está patente nos abondosos versos paralelísticos que o enfeitizan, dáse o mesmo cliché literario diante a perda do ben amado, ca femente demanda:

¿Onde vai o meu espello, o meu espello leal?
¿Onde vai o meu espello, en que me soio mirar?²⁵

O prosificador do *Pranto de Alfonso VI* tirou apenas o adxetivo “leal”, pra tronzar o ritmo do verso, pero a semellanza dos dous trechos, coma irmáns collazos de unha seiva común, non pode ser máis evidente.

A espresión “que non era pra morrer” figura tamén en romances de Roldán, posta en beizos de Carlo Magno.

O tema da morte temperán do infante —único fillo varón do Rei, habido na moura Zaida— era ben dado pra a elaboración xograresca. No romanceiro castelán serodio topamos un paralelo moi axustado, que no trecho final di eisí:

Don Alfonso que lo supo, muy gran llanto comenzaba,
diciendo: —¿Dó es, hijo mío, don Sancho que tanto amaba!
¡Alegría de mi vida, que mi vejez descansaba!
Mi heredero solo uno, su muerte llegó a mi alma.
¡Llevárasme, muerte, a mí, y no al que tanto amaba!
¡Él era para vivir, no yo, que te deseaba!²⁶

Máia as acusadas semellanzas antre o testo galego i o castelán, encol do laceirante *ubi est?* (“alegría de mi vida = alegría do meu corazón; que mi vejez descansaba = solás da miña velléz; mi heredero solo uno = meu herdeiro maior”), o romance galego ten un ar máis fresqueiro e primitivo que o castelán. Por iso Sandoval non dubi-

dóu en poñelo nos beizos do Rei, aló no lonxano comén do século XII, cal testo que acaía ben co arcaísmo dos tempos evocados. A versión castelán ten totalas aparencias de ser refundición do galego, e logo, a traveso dista vella redacción oral, sería refeito por Lorenzo de Sepúlveda, que o deu á estampa no ano 1551²⁷.

En resume, temos eiquí unha nidia, anque pequena mostra do aproveitamento das fontes orales poéticas en galego, dentro da prosa histórica, paralelamente ao acontecido en Castela, cos seus Cantares, primeiro, e cos romances dempois. Frei Prudencio de Sandoval tería escoitado o romance da morte de Don Sancho, ben durante a súa estadía moceiril nas terras do Bierzo, ben no tempo en que ocupóu a sela tudense. Ao escribir logo a Historia devandita lembróu o doorido pranto, tan fidel intérprete do sentimento humán, tan axeitado ao intre histórico, e inxeriuo graciosamente, coma unha lembranza viva do pobo. Ben poidese acontecer que, esculcando de vagar na súa mesta obra topásemos aínda outros casos de prosificacións parellos; tal é o que sospeitamos, por exemplo, na historia romancesca de Nalvillos Blázquez i a moura Axa Galiana²⁸. Niste senso, convén considerar que Frei Prudencio bota mán arreo, según íl mesmo decrara, de “vna historia de mano, tan antigua que la lengua es Portuguesa”, (galego-portuguesa, diríamos millor), en cuia identificación non nos podemos deter eiquí.

Cada día é máis femente a sospeita da existencia de unha vella poesía narrativa en galego-portugués, relativa a certo tipo de creacións novelescas e haxiográficas, que se manteñen nas camadas populares con insospeitado vizo. Un día non lonxano nós mesmos fumos gratamente solprendidos, ao asistir nunha xeira gozosa ao Antroido de Nerga (Penínsua do Morrazo), a certa pantomima na que un persoaxe brandía unha longa espada de madeira, en cuia folla leíase: “Espada de Roldán”. Foi diste xeito, pola forza penetrativa da fábula literaria, cómo se popularizaron en Galiza os temas da literatura cabaleiresca, chegando incluso a se producir, según atinadamente ouserva Ferro Couselo, “el transvase de la onomástica caballeresca a la personal, perdido ya en gran parte el regusto por los viejos nombres germánicos”²⁹. É así cómo nos atopamos, dende o século XIV en diante, cunha grea de nomes novelescos na onomástica galega. Lanzarote, Tristán, Iseo, Amadís, Ourana, Xenebra, Galaor, Briolanxa, Esplandián, Olinda, Grimonesa, Oliveros, e tantos máis, aparecen nos documentos notariás da nosa terra, con tal vizo e profusión que en Vigo mesmo, nos nosos días, nós poderíamos presentar a tres honrados pescadores do Berbés, nomeados, nada menos, que Oliveros, Roldán e Carlo Magno.

Tal adopción de nomes literarios e seudo-históricos somentes é concevibel pola mesta e forte difusión dos cantares respeitivos. Porque convén non esquencer tampouco —contra o sabido ditado lopesco— que Galiza sempre foi fértil en poetas, e

que a mancha de troveiros e xogares cuos derradeiros ecos resoan aínda no século XV, por forza tería de leixar unha estirpe herdeira, capaz de se acomodar ás novas correntes do gosto literario, facendo comercio da poesía narrativa, coma os seus devanceiros o fixeron da sentimental e satírica, ao son das mesmas cítolas, laúdes ou zanfonas. É dicir, que o gremio boligante dos cantores non puido ser borrado súpetamente do noso mapa —según supón unha simprista teoría, que limita o galego a un pechado campo lírico—, e o único que compre afiuzar é que as composicións desta segunda época se teñen perdido na meirande parte.

Mais, por sorte, albiscamos agora que a tal perda non se produxo sin leixar algúns rastros importantes na prosa histórica galaico-portuguesa, dende os comenzos do século XIV en diante. O que compre é perseguir con ilusioada pacencia os pasos denunciadores disa perdida poesía narrativa, a traveso da prosa das vellas crónicas e esculcar nela os seus rastros, do mesmo xeito que, con tan solprendentes resultados, véñse facendo na literatura castelán.

O CANTAR DE COMPOSTELA

Probado, polo que deica agora levamos dito, que a poesía narrativa non foi allea ao xenio creador galego, e que algunha das vellas historias rimadas pasou prosificada ás páxinas das crónicas, impónse a necesidade de unha percura metódica de tales rastros na prosa histórica galego-portuguesa do medioevo, e aínda nos mesmos textos casteláns que poidan ter algún vencello con Galiza, polo tema, polo ambiente ou polas fontes manexadas. Iste traballo é dificultoso e arriscado; precisa tempo, vagar e certas dotes de intuición poética; espón ao investigador a alucinacións moentáneas, polo mesmo senso rítmico de toda prosa. Pero, con todas estas tachas, hai que se empeñar nél, ca valentía de que, aínda errando no menos, acertaremos no máis, sacando a frol da iauga un corpo artístico sulagado i esquencido. Hai que se mergullar sen medo, coma ises mozos deportistas que, nos nosos anovadores días, arrincan tesouros da escultura clásica do fondo do mar. Ás veces, é certo, trabucarámonos na reconstitución da forma, que xurde mancada e incompreta, máis o esquema xeral, que é o que importa, nunca se afastará demasiado do orixinal. E un detalle parcial apenas conta, cando se trata de valorar o conxunto.

Dando un paso adiante nista tarefa urxente, fixemos as nosas pesquisas na *Corónica de Santa María de Iria*, utilizando a edición de Carro García³⁰, con tanta sorte que, en media ducia de noites desveladas, puxemos ao descuberto centeaes de versos de un longo *Cantar*, ao que non dubidamos en baptizar co nome de *Cantar de Compostela*, fonte inmediata e xenerosa da *Corónica*, onde foi prosificado.

Non nos podemos deter eiquí, nin é ista a nosa misión, no análise pormiúdo das fontes que se viñan considerando fundamentaes do relato escrito por Ruy Vasques, crego de Santa Baya de Chacín, partido xudicial de Noia, no ano 1468. Coidamos que, perante o noso descubrimento, todo o dito deica agora arredor diste tema tense de revisar, pois o certo é que a fonte inmediata da tal *Corónica*, polo menos nos seus cabidos iniciais, é o perdido *Cantar de Compostela*, cúa primicia imos dar a conecer³¹. As correspondenzas, así do testo poético coma da súa prosificación, co *Cronicón Iriense*, co mestre Xohan Belet, ca *Compostelana* e demais historias devanceiras, non son outra cousa que a natural conseqüenza da materia común e o feito de se seguir moi de perto uns testos dos outros, pero —isto compre recalcalo— sin que se atopen coincidencias de forma antre aqueles relatos e os do *Cantar*, na parte da *Corónica* onde iste figura prosificado, que é hastra o pontificado de D. Diego Xelmírez. Postos a apurar a enquisa, habería que postular para o *Cantar* algunha outra fonte máis aberta que a da férrea e pechada prosa histórica. Habería, cicáis, que pensar nun *Flos Sanctorum* local, que xustificaría, de camiño, o propio nome que Ruy Vázquez apricóu dempois á súa prosificación. Eiquí convirían axeitadamente aquelas palabras de López Ferreiro, sempre tan asisado, ao enxergar o orixe haxiográfico da *Corónica*: “Es fácil de explicar ahora el título de *Flos Sanctorum* con que Ruy Vázquez denomina su obra. Este título no se refería a sólo la Crónica de Iria como se ha creído, sino a la colección de que la Crónica formaba parte. La cual colección es de creer se compusiese de vidas de santos, leyendas piadosas y otras cosas semejantes, en cuyo estudio ocupaba sus ocios en casa del canónigo de Santiago Fernán Rodríguez de Leira, el buen cura de Sta. Eulalia de Chacín”³².

No terreo historiográfico, a *Corónica de Santa María de Iria* está ategada de erros, coma ben sinalaron cantos se teñen ocupado dela, polo menos ata o pontificado de Xelmírez, onde se segue xa con meirande fidelidade á *Compostelana*. Son, xustamente, os erros a que indúz a fantesía xograresca, máis debidora ao efei-tismo noveleiro que ao rigor histórico. Si Ruy Vázquez, que tiña á man crónicas e cronicóns, houbera se valido destes, e non das historias rimadas, coma en boa parte fixo, non tería por qué cair nos millenta trabucamentos que se engaden aos contidos naquilas outras vellas historias en prosa.

Diste xeito, érguense as brétemas que envolven á *Corónica* en canto testo centífico, e foxen as dúbidas que o seu orixe suscita. Dando por sentado que Ruy Vázquez termóu das dúas “únicas fuentes más extensas que conoce: el *Cronicón Iriense* y la *Historia Compostelana*”, pregúntase confuso Carro García: “¿Mas de qué copias se habrá servido? Tenían que ser del siglo XV, o anteriores a este siglo. Es muy probable que viese y aun se sirviese del códice del siglo XIII, que poseía la

Catedral...” E logo engade: “Ruy Vázquez, cuando traduce al gallego, no muestra ser un gran latinista. Esquiva las dificultades a su manera, que, las más de las veces, cambian el sentido del texto. Tampoco era paleógrafo. Incorre también en faltas elementales de lectura, las cuales le hacen caer en graves errores. Y apenas si en él hay cualidades de buen historiador. Admite, sin crítica alguna, todos los errores y fábulas del *Cronicón Iriense* y *La Compostelana*”³³. Está ben craro, que o crego de Santa Baya non se propuxo traducir nada, senón que xa o atopou traducido e acomodado no *Cantar* ao gusto xograresco, polo menos deica o folio 7, volto, do códice compostelán.

O editor da *Corónica* vai anotando dempois as moitas variantes de contido que se descubren entre o texto de Ruy Vásques e as súas sopostas fontes inmediatas, hastra nos convencer, sin se o ter proposto, do que enriba dixemos; isto é, que non se trata de unha versión ou tradución ao galego daqueles devanceiros textos latíns, sinón da prosificación de un *Cantar* feito sobre materia común, onde as similitudes coma as desemeallanzas cóntanse por igotal.

EXEMPRO DA PROSIFICACION DO CANTAR

Tempo é xa de dar un exempro da prosificación do *Cantar de Compostela*, que nos aforrará pormiúdas argumentacións. Relatando a visión de Don Ramiro na noite que antecedeu á batalla de Clavixo, refire a *Corónica* cómo Santiago aparesceuselle ao Rei, decíndolle que fixera penitencia, que él os axudaría, i engade:

<i>“et Deus te dará vitoria</i>	<i>de todos los enemigos.</i>
<i>Et el rey, como espertóu,</i>	<i>chamóu os arçobispos et bispos</i>
<i>et caballeiros que estaban</i>	<i>con él et a vison lles diso;</i>
<i>et logo se confesaron (todos)</i>	<i>et comungaron et oíron</i>
<i>missa; et oída a missa</i>	<i>con (muitas) lágrimas et sospiros,</i>
<i>ordenáronse o mellor</i>	<i>que poderon et saíron</i>
<i>aa batalla.....</i>	<i>... Et logo en saíndo”, etc.</i>

Isto, coma se advirte, xa non é unha prosificación, senón a copia literal dos versos do *Cantar*, ate dar unha sucesión ininterrompida de sete asoantes e outros tantos versos de dazaseis sílabas, cos seus hemistiquios cásiqúe intaitos. No terceiro verso, o traballo do prosificador limitóuse a trocar o orde da frase: “et caballeiros que estaban con él, et a visón lles diso”, por “et caballeiros que co él estaban et dísilles a visón”. Logo engadiu “todos” a “confesaron” e “moitas” a “lágr-

mas”, pra, no derradeiro dos versos transcritos, tirar algunhas palabras do testo poético.

O caso resulta verdadeiramente sorprendente, cásique insólito, no proceso das prosificacións. “A veces —dí Menéndez Pidal— se prosifica el cantar [en la primera *Crónica General*] verso por verso, aunque cuidando siempre de suprimir las asonancias, cosa que podemos observar porque, felizmente, se nos conservan dos de los textos prosificados: el poema de *Fernán González* y el de *Mío Cid*. No es este el lugar de hacer observaciones muy particulares —engade—; basta adelantar aquí que las asonancias conservadas en la prosificación del *Mío Cid* y de *Fernán González* son cosa de un 20 por 100, y las fácilmente reconocibles, por concurrir varias juntas, son muy pocas, pues sólo se hallan así agrupadas dos, tres, a lo sumo cuatro, siendo rarísimos los casos de cinco, de nueve, etc”³⁵.

Pois ben, nos seiscentos e pico de versos de dazaseis sílabas que forman o *Cantar de Compostela* por nós desentranado, o número de consoantes conservadas na prosificación é superior ao 60 por 100, e outras moitas están disimuladas por unha sinxela sinominia ou un troque do tempo verbal. Por outra parte, a supresión ou aditamento de palabras son mínimos, de xeito que en moitos pasaxes da *Corónica* semella propiamente que estamos a lér un longo romance, onde a reiteración machacona das asoanzas mállanos no ouvido. Isto acontez xa dende as primeira páxinas de Ruy Vásques, ao relatar cómo foi sepultado o corpo de Sant-Yago, en que o grupo *ao* fai a súa aparición, pra se repetir logo en longos trechos.

Respeito á temática do *Cantar de Compostela*, diremos que corresponde xustamente a aquil pensamento de López Ferreiro, denantes aducido: “vidas de santos, leyendas piadosas y otras cosas semejantes”; poderíamos decir que se trata de un *Flos Sanctorum* compostelán en verso. En síntese figura no *Cantar*, con lixeiras pinceladas de historicidade antremedias, todo o que constituíe o fondo lexendario da cidade santa: Enterramento do Apóstol, Invasión dos Bárbaros, Descubrimento do Sartego de Sant-Yago, Miragre do bispo Atheulfo, Invasión de mouros e normandos, Miragre do bispo Gondesindo, Aparición do Apóstol en Clavixo, etc. É, como se ve, unha épica máis francesa que castelán, máis fabulosa que realista; galega, en suma. En roda a todos istes temas da historia e da lenda, o desconecido autor do *Cantar* vai tecendo os seus versos inxeles, con forte tendencia ao isosilabismo, aínda presente na prosificación. O autor fala do *Calixtino* e máis do mestre Belet, e, anque non cite máis testos, ben se ve que ten presentes outros libros, coma cicáis o Pelayo ovetense, unha colección haxiográfica compostelán e, de seguro, o *Cronicón Iriense* i a *Compostelana*. O autor era, pois, un erudito que trataría de adoutriñar e deleitar ao pobo co seu relato poético. De cómo soubo calar no cerne demótico temos unha proba na difusión de un, polo menos, dos seus relatos, que logo estudaremos, no romanceiro vello castelán.

Non é pra agora o estudo demorado das fontes históricas e literarias do *Cantar de Compostela*, que outros, con máis tino e cencia que nós, poderán facer no intre en que demos por rematada a nosa tarefa de restitución, xa nos derradeiros toques, pero sempre sometida a revisións de detalle. A plasticidade distas recuperacións, lonxe de ser unha chata, constituie un engado máis do misterioso reencontro. De momento imos brindar eiquí un par de exempros do testo primitivo, dispendo a prosa da *Corónica* partida, pra indicar as cesuras iniciais, e, frente dela, os versos restituídos. Naquela indícanse con paréntesis as palabras que o prosificador engadiu, e nestes, con letra [redonda], as que eliminou ou ben transformou pra disimular o ritmo e metro orixinaes. As simples sinonimias, coidamos que non precisan especial indicación. Unha sinxela ollada permitirá deste xeito decatarse do proceso seguido na prosificación, ceibe dos violentos troques que, tantas veces, dificultan a restitución nos anterigos textos casteláns. Ruy Vásques desenrola a súa tarefa de un modo escoreito, verso a verso, sin levar a vista ao seguinte máis que en contadas ocasións. Por tal razón, a súa prosa mantén, non samente o ritmo poético, senón tamén a apretada conceición da frase que o verso impón, sin longos palramentos nin incisos. A qué é debido iste feito, non o sabemos de certo. Cicáis obedeza a un meirande gosto polo ritmo interno da prosa, á súa musicalidade, que a poesía inxertada nela dáballo de seu. Menéndez Pidal ouserva: “El gran crédito que a historia épica alcanza en el siglo XIV trae una inestimable innovación. La Primera [Crónica] General creía preciso, para la propiedad del estilo cronístico, borrar las huellas de la versificación de los cantares prosificados, sin duda porque el lenguaje poético se sabe que obliga a dar cabida a la imaginación del versificador. Ahora las crónicas del XIV creen que en ocasiones especiales deben aceptar la poesía en todo su esplendor, mezclada a la prosa. Al llegar a ciertos episodios legendarios se conservan íntegros algunos versos, a veces largas tiradas, a veces varias series con asonante diversa, a veces conservando la -e paragógica, signo evidente de versificación popular”³⁶.

A diferenza antre o ouservado nas prosificacións serodias de Castela e ista do *Cantar galego* é que naquelas o respecto á forma poética resulta ocasional, mentres no noso testo é cásique constante. Todo concorda —léxico, proceso elemental da prosificación, ambiente literario, etc.— pra datar o *Cantar de Compostela* en sazón non moi recuada ao tempo do seu aproveitamento por Ruy Vásques. Si concedemos cen anos de vida ao *Cantar* cando o autor de *Corónica* botou man dél —e cen anos son dabondo pra o nacemento, louzanía e agostamento de unha narración poética— fixaremos a súa data pormediados do século XIV. Ista é a tempá ideal pra concebir o agromar de unha poesía narrativa en Galiza e Portugal, no intre mesmo do devalar do seu lirismo, outrora vizoso e domiñante. Vemos xa consolidado no *Cantar de Compostela* o verso oitosílabo de movemento trocaico, esencialmente rít-

mico, frente ao iámbico do “mester de crerecía”, aunque iste vacilase porvoltas, leixándose arrastrar xa deica o oitosílabo.

Proba todo isto que, aínda sendo temperá a adopción do ritmo trocaico na poesía galega, por unha certa disposición do idioma aos ritmos musicais —coma o endecasílabo anapéstico—, o *Cantar* é, en troques, tardeiro respecto da poesía narrativa castelán; pero, aínda así, ven a constituire o precedente deica agora máis recuado do oitosílabismo asoante e sistemático, adoitado logo, de forma xeral, nos romances peninsulares.

DOUS TRECHOS DO CANTAR

[MILAGRE DO BISPO ATHEULFO]*

	<i>Finouse don Theodomiros,</i>	<i>varon religioso et santo,</i>
	<i>et en seu lugar soçedeu</i>	<i>Atheulfo, et foy ordenado</i>
	<i>obispo ena santa see</i>	<i>do Apostolo Santiago.</i>
	<i>Et morto don Renamiro</i>	<i>soçedeu eno reinado</i>
5	<i>seu fillo Ordonio, et aa fin</i>	<i>deste Atheulfo perlado</i>
	<i>soçedeu no lugar santo</i>	<i>outro Atheulfo, obispo santo,</i>
	<i>o qual foy ende acusado</i>	<i>de sodomía, de quatro</i>
	<i>seus criados et serventes</i>	<i>de eglesia, et foy lançado</i>
	<i>ena praça, porque ouvese</i>	<i>seer con huun touro bravo.</i>
10	<i>Fezérono por razón</i>	<i>de tan feo et gran pecado,</i>
	<i>porque súas carnes fosen</i>	<i>rotas et en tan gran espaço</i>
	<i>postas aa vergonça et morte</i>	<i>por aquel touro tan bravo.</i>
	<i>Mais como a merçee de Deus</i>	<i>non leixa desanparados</i>
	<i>aa os que confían en ella,</i>	<i>et porque o obispo santo</i>

* 1: Notemos que na arcaica copulativa “et”, a “t” non ten valor fonético; debe lérse “e”.- 2: Unificamos a grafía do nome “Atheulfo”, seguindo a forma máis repetida no propio texto.- 15: “dirávos”, é dicir, “vos dirá o Cantar”.- 16: Ben se nota na *Corónica* a falla do texto que suprimos antre claudatos.- 18: Podíase postular a solución “aquele día sinalado”, pois en dous dos romances casteláns un en -ao i outro en -uo especificase esta circunstancia (“jueves era de la cena”).- 20: “piedade” deberá lérse coma catrisílabo; “manto”, según máis adiante no propio texto.- Nótese o mínimo esforzo do prosificador en todo iste trecho, do que respetou a meirande parte das asoantes e moitos vv. sin retoque.- 22: “vistido ena vistentina” é redundanza prosaica que, de seguro, non empregaría o A. do Cantar.- 23: Nótese a improcedente elisión do suxeto da acción que se segue, somente polo afán de tirar da prosa a palabra asoante.- 27-28: O prosificador, que ven tecendo o seu texto apretadamente, trasladando verso a verso o *Cantar*, terma eiquí, por excepción, dunha palabra de un verso seguinte (“nunca”) pra dislocar un pouco o ritmo. É recurso que apenas ollamos dúas ou tres veces ao longo da prosificación.- 37: No romance castelán que segue máis de perto ao orixinal galego (asoante en -uo), Atheulfo di no seu discurso final: “Huir quiero a los desiertos, - ca para vivir seguro - mejor es paz en el yermo - que honor dentro de los muros”. Iste serodio aditamento responderá, non embargantes, a unha expresión do *Cantar*, eliminada na prosificación.

15	<i>era sen culpa, libroo Veendo asi o santo obispo por sentença tan cruel levantouse de mañáa que o asi avian de lançar</i>	<i>Deus, como adiante dirávos. [como o avian] condepnado et con testemoio falso, aquel dia sinalado ao touro, et confiando</i>
20	<i>da piedade de Deus, de pontifical; et a missa tal como estava vistido, ao touro. ¡Miragre de Deus! a aquelas oras poseron</i>	<i>celebrou missa con manto acabada asi o tomaron, et muy cruelmente o levaron A como quer que os carrascos caes ao touro et comenzárono</i>
25	<i>garrotar por lo ensañar et a como asi lle poseron et lle asobiaban para nunca curou de facerlle</i>	<i>porque viesse ao bispo santo, os cáes et agarrotaron, lo ensañar, o touro bravo mal nenhuun ao bispo santo.</i>
30	<i>Antes se foy a sentar como se fose cordeiro, o tomou por los cornos, enas maos, et o touro foyse el rey et os que estavan ende</i>	<i>de giollos ante él manso, Et entonçes o bispo santo os quaes lle logo ficaron en paz da praça, et quando viron miragre tamaño</i>
35	<i>foron moito espantados. que lle ergeron testemoio Et leixou a denidade Et foise para as Esturias, et se finou ena era</i>	<i>Et os seus falsos criados, falso foron justiçados. et maldiso o bispo santo. onde viver apartado, de noveçentos et quatro.</i>

TESTO DA CORONICA

*Et finouse (o dito) don Theodomíro, santo et religioso varon,
 et soçedeu en seu lugar Alteulfo et foy ordenado
 obispo ena santa see do Apostolo Santiago.
 Et morto Renamiro soçedeu eno reino
 Ordonio, seu fillo. Et aa fin de Theulfo obispo,
 soçedeu eno Santo Lugar outro Atheulfo, obispo santo,
 o qual foy acusado de sodomía de quatro
 seus criados, serventes da egllesia, et foy lançado
 ena praça con huun touro bravo.
 Fezereno por razon de tan feo et (tan) gran(de) pecado;*

*porque suas carnes fosen ronpidas et en tan gran(de) praça
 postas aa vergonça er (aa) morte por aquel touro.
 Mais como a misericordia de Deus non desanpara
 a aos que en ella confían et porque o santo obispo
 era sen culpa, libroo Deus como adiante dira.
 Veendo así o santo obispo condepnado
 por sentença tan cruel et con (tal) falso testemoio,
 levantouse (muy) de mañaa aquel día
 que así o auían de lançar ao touro; et confiando
 da piedade de Deus, celebrou missa con vistimenta
 de pontifical; et acabada a missa asi o tomaron
 como estaua vistido (ena vistimenta) et muy cruelmente o levaron
 ao touro bravo, ¡miragre de Deus!, a como quer que
 a aquela oras poseron os caes ao touro et comenzaron
 (de) garrotar por lo ensanar, porque viese ao santo obispo;
 et a como (que) así agarrotaron et lle poseron os caes
 et lle asobiaban por lo ensanar, nunca o touro bravo
 curou de lle fazer mal ao santo obispo,
 antes se foy a sentar de giollos ante el manso
 como se fose cordeiro. Et entonçes o santo bispo
 o tomou por los cornos, os quaes lle logo ficaron
 enas maos, et o touro se foy en paz. Et quando
 el rey et (todol)os que ende estauan viron a tan grande miragre
 foron moito espantados; et os seus falsos criados,
 que lle levantaron (o) falso testemoio, foron justiçados;
 et o santo bispo leixou a denidade el maldiso (el)
 et foiise pra as Esturias,
 et fionouse ena era de noveçentos et quatro.*

[MILAGRE DO OBISPO GONDESINDO]*

*Et despois se finou   o santo bispo Sisnando,
 ena era de noveçentos   et çincoenta et oito [anos].*

* 6: Cicáis o prosificador interpolou eiquí o nome do conde Lois (Alvito ou Alvilo, según López Ferreiro), e o v. sería, máis ou menos: "Gondesindo, quinto bispo — ena seeo de Santiago".- 7: X. C. G., "máis do ofiçio", que será erro de lectura, si non o é de copia.- 8: Nótese a redundante espresión da *Corónica*, "morte morreu morte", por fuxir do modelo poético.- 13: Incongruente prosodia da *Cor.*, "que morrera nin requeira os sacramentos".- 28: A conta silábica pediría unha forma coma: "de maos do diabro por rogo", mais preferimos tocar o menos posibre no testo, cuio isosilabismo non sería de todo perfeito.

<p>Et dende ena sua morte os quaes dizian: "Veni, 5 Domini tui". Et soçedeu Gondesindo, que era fillo o qual usou mal de ofiçio, et ao tempo da sua morte Pero sua madre, moller 10 con grande nojo lançouse en oraçon noite et dia por la ánima do dito que ao morrer nin reçebera et aa vista de todos 15 El facendo a oraçon dita podia dar, por amor ante o altar de Santiago que por la merçee de Deus seu fillo fose librado 20 et como era ja moy fraqua et oraçoes, hua noite moy cansada adormeçouse, que siian ena dita eglesia, Et ela espantada espertouse 25 Sabe que o teu fillo he do inferno onde seía He perdoado de todos do poder do diablo por rogo</p>	<p>oiron cantares dos angeos electe Dei, intra in gaudium eu seu lugar o perlado do conde don Lois chamado, et viveu mal et en pecado, morreu de mal sopitaneo. moy devota de Santiago, con lagrimas et gran braado, ante o altar de Santiago, fillo seu a Deus rezando, él os sacramentos santos vieron por él os diabros. dava a proves todo quanto de Deus, et asi estando en oraçon, esperando et rogo de Santiago do poderio do diablo, dos jajuuns et velados (?) ante o altar de Santiago et vio que todos os diabros et os queimava huum varon santo. et diselle hua voz do alto: por tuas oraçoes tornado aa conpañã dos santos. seus pecados et librado do Apostollo Santiago.</p>
---	--

TESTO DA CORONICA

*Et despois o santo obispo Sisinando se finou
ena era de noveçentos et çinquenta et oito.
Et ena sua morte oiron cantares dos angeos
que dizian: "veni, electi Dei in terra in gaudium
Domini tui"* . Et soçedeu en seu lugar o bispo
Gondesindo (quinto), que era fillo do conde don Lois,*

* Damos o testo latín tal coma está na *Corónica*, seguindo na restitución as correicións de López Ferreiro.

*o qual usou mais do ofiço (da eglesia) et viveu mal et en pecado,
et ao tempo da morte morreu morte supitanea;
pero sua madre (que era) moller moy devota
con grande nojo (et) lançouse con gran gemedo et lagrimas
en oraçon (de) noite et (de) dia ante o altar de Santiago,
rezando a Deus por la alma do dito seu fillo,
que morrera nin requeira os Sacramentos (de) Santa (Egllesia)
et a vista de todos vieron os diabros por el.
Et facendo a dita oraçon daua a proues todo quanto
podía por amor de Deus, et jazendo asi
ante o altar de Santiago en oraçon, esperando
que por la misericordia de Deus et rogo do (Apostollo) Santiago
(que) o seu fillo fose librado de poderio do diablo,
et como (ela) era ja moy fraqua dos jajuns et vigalias
et oraçoas, hua noite ante o altar de Santiago
moy cansada adormeçouse, et (paresçeulle que) via todos os diabros
que siian ena dita eglesia, et (que) os queimaua huun santo varon.
Et ela espantada espertouse et disolle hua voz:
sabe que por tuas oraçoas o teu fillo he tornado
aa conpana dos santos,
he perdoado de todos seus pecados et librado
do poder do diablo por rogo do Apostollo Santiago.*

CONSIDERACIONS ENCOL DO MILAGRE DO BISPO ATHEULFO

Un dos cabidos máis suxestivos do *Cantar de Compostela* é, sen dúbida, o do milagre atribuído ao bispo Atheulfo ou Adaulfo, quen, turdiamente inculpado, demostrou a súa inocenza ao ser respetado por un touro bravo, encirrado por feros cáns, hasta o punto de se axionllar e leixar a cornamenta nas máns do bispo, diante o pasmo e arrepentimento do rei e de cantos dubidaron da súa pureza e moralidade. Moi do gosto do pobo tiña de ser ista belida historia, propia pra ser cantada ao son de músicos instrumentos nos adros campesiños, os días de romaxe, nos castelos e nos estrados pacegos.

A historia dista lenda é por demáis ilustrativa, por nos revelar o proceso de elaboración literaria. Nascida a fábula non se sabe cómo nin cando, espallada cicáis por unha primitiva tradición oral versificada, foi recollida sen crítica algunha nas páxinas da *Historia Compostelana*, de unha parte, e, cásique ao mesmo tempo, na

crónica do falsario bispo de Oviedo Don Pelayo. Ambos testos, datados en 1139 e 1142, respectivamente, difiren, non embargantes, en algo tan fundamental coma é a persoa do rei que ordeou tan cruda proba. En realidade, a *Compostelana* non dá o nome do monarca, cousa ben estrana, pois adica ao suceso tres longos párrafos³⁷. Pero López Ferreiro, que acredita o feito coma unha proba purgatoria, pensa que o rei que intervív nel é Don Alfonso III, chamado El Magno, reinante entre os anos 866 e 910³⁸. Por contra, Don Pelayo, levado pola xenreira que tiña a Bermudo II, manifestada ao longo de todo o *Liber Chronicorum*, endósalle a vesanía a iste monarca, sen regatear tampouco detalles, taes coma o encirramento dos cáns³⁹.

Pola súa parte, a *Corónica de Iria*, que presta asemade longo espazo ao relato da acusación falsa e das súas consecuencias, todo elo prosificado do *Cantar*, atribuíe a sentenza a Ordoño I (850-866); pero compre aclarar que tal atribución dedúcese do contexto de Ruy Vásques, non do orixinal prosificado, onde tampouco se cita o nome do rei.

Ista disparidade de criterios e as distintas redaccións que a fábula presenta xa de antergo, son probas de que tanto os autores da *Compostelana* coma Pelayo ovetense, tomaríanna de unha vacilante tradición oral, cicáis rimada en arcaico latín. Sería tamén ista a fonte do *Cantar de Compostela*, que non ofrez concordanzas formales nin co texto xelmirián nin co de Pelayo. Trátase, en todo caso, de tres versións distintas —dúas en prosa e unha en verso— dunha mesma lenda, fortemente entintada polos perfís do gosto popular.

Finalmente, coma paso derradeiro no engarzado proceso literario, o *Cantar de Compostela* trasplantaría o episodio de Atheulfo ao romanceiro castelán, posiblemente a traveso de un romance gallego —íste que acabamos de ver—, desgallado do tronco orixinario. Algunhas fementes sospeitas autorizan a manter ista idea.

O tema conténse en tres diferentes romances casteláns, dous deles ca mesma asoanza do galego, é decir, en *-ao*, e o outro ca rara asoanza en *-uo*. En ningún deles se fala concretamente do pecado de sodomía atribuído no *Cantar de Compostela* a Atheulfo, pero —curioso caso de desviación popular— se lle califica de “mouro”, por ser o tal pecado moeda corrente nos daquela raza, engandindo que

Dijeron al Rey qu'es moro   y que tiene concertado
*De entregarles a Galicia,   do él tiene el obispado*⁴⁰.

No outro romance da mesma asoanza, máis moderno, xa non se precisa a causa tan concretamente, e apenas se dí que o rei quer castigar ao perlado,

*Movido de linsonjeros   que al Obispo han levantado
Mil crimosos insultos,   estando de todos salvo⁴¹.*

Niste romance o bispo é nomeado Astolfo, mentres nos outros dous figura como Ataulfo. O terceiro romance, en fin, ten a particularidade de estar escrito nun suposto castelán antergo, que, na opinión de Durán, é un simple remedo, databre na derradeira década do século XVI⁴². A primeira edición deste romance é, efectivamente, de tal época, por figurar na oitava parte das *Flores del Parnaso*, que deu á estampa Luis de Medina, en Toledo, no ano 1596, sendo pouco despois recollido na primeira edición do *Romancero General*⁴³.

Unha ollada lixeira ao testo galego e aos casteláns, faría pensar, de primeiras, que os romances con asoanza en *-ao* poderíanse relacionar directamente, por iste feito, co modelo derivado do *Cantar*. Mais un confronto demorado demóstranos que é, precisamente, o romance castelán con asoanza en *-uo* o que máis perto está, nos detalles internos, do orixinal galego. Vexamos un exemplo, do episodio central: Dí o *Cantar*:

*Antes, se foy a sentar   de gionllos ante él manso,
como se fose cordeiro.   Et entonçes o bispo santo
o tomou por los cornos,   os quaes lle logo ficaron
enas maos, et o touro foyse   en paz da praça, et quando
el rey et os que estavan ende   viron miragre tamaño
foron moito espantados.*

E di o romance castelán:

*Mas la fiera, más piadosa   que el que comete el insulto,
se vino a él más humilde   qu'el manso buey viene al yugo.
Echóle la bendición   y luego las manos puso
sobre los cuernos, y en ellas   se le quedaron al punto.
Viendo el rey este milagro,   arrepentido y confuso
se fue donde el santo estaba...*

En igoal número de versos desenrólanse as mesmas ideas, cásique coas mesmas palabras; o touro, lonxe de atacar a Atheulfo, achégase ao bispo, manso coma un cordeiro ou coma un boy; o inocente perlado bótalle as máns aos cornos e estes quédanlle nelas; o rey fica espantado ou confuso, ao ver o milagre e, na versión galega váise dalí, mentras na castelán acércase ao bispo pra lle pedir perdón. É eiquí

onde o romance castelán se afasta máis do modelo, ao inxerir un longo discurso evanxélico do perlado, que remata preferindo a soedade do ermo a vivir na corte enganosa, do mesmo xeito que acontez no testo do *Cantar*. De novo, neste detalle derradeiro, o romance do *Parnaso* está máis perto do testo galego que os outros dous casteláns.

Apesares do dito, certo é tamén que nos romances en -ao hai moitas concordanzas co relato do *Cantar*, dos que sen dúbida derivan, pero cicáis foron máis deturpados co paso de tempo. Incruso, polo detalle da asoanza, deberán considerarse de filiación máis inmediata, con respecto á fonte, que o asoantado en -uo. Iste, tendo o mesmo funduxe, responderá a unha reelaboración a mans de calquer novo xograr que, lembrando ben o argumento da fábula e os seus episodios sinalados, non quixo someterse ao mesmo son, pra brindar eisí ao seu púbrico unha nova versión, afastándose adrede do modelo conecido; unhas pinceladas arcaicas na fala, compretarían o disfraz. Feitos semellantes esprican as abondosas variantes, no contido a máis na asoanza, que se ouservan en moitos romances casteláns. O que importa, nestes procesos de filiación artística, non son os modos e técnicas persoales, senón o esquema xeral. É evidentes que estes romances casteláns do milagre de Atheulfo seguen de perto, polo menos no episodio central, o *Cantar* galego; e mesmo as derivacións, coma a do epíteto “mouro”, en troques de “sodomita”, revelan a filiación.

Tornemos aínda, por un intre, á *Corónica de Iria*, neste trecho do milagre de Atheulfo, porque nil se conteñen dúas notas moi reveladoras do orixe xograresco da súa prosa. Unha é a espresión “como adiante dirávos”, isto é, “dirávos o Cantar”, típica das narracións rimadas e cantadas, anque non seña escrusiva delas, onde o xograr adoitaba facer ao púbrico oínte tales anuncios, pra prender a atención da xente. A outra nota é a graciosa e patética espresión “¡Miragre de Deus!”, tan axeitada ás licenzas emocionaes da poesía e tan pouco acorde ca prosa enxoi-ta e direita das crónicas. Ruy Vásques non se astrevéu a desbotar estes pasaxes tan reveladores que, con outros máis, avivecen e arrequeantan o seu relato.

O MARTEIRO DE SANT-IAGO ALFEU

Daremos unha proba máis do proceso que vimos denunciando, é decir, a esistenza de un *corpus* poético medieval de tema relixioso, na literatura galega.

Nas catro follas de pergameo en que se conserva o único anaco conecido da versión galega —fins do século XIV ou comenzos do XV— da *Legenda Aurea*⁴⁴, o traductor seguíu fidelmente o orixinal latino de Frei Xacobo de Varezze ou Voragine,

agás no relato do tormento sofrido por Sant-Yago Alfeo. Eiquí hai unha pequena interpolación, pra dar cabida ao relato pormiúdo da heroica conformidade do santo varón e dos seus brados preféticos. Notamos deseguida a insistente asoanza en *-ía* no trecho inxerido e máis a cabal medida silábica de varios versos oitosílabos, de tal xeito que, das dazaseis asoantes de que se compón o anaco prosificado, once están conservadas nél e outras dúas non son máis que sinxelos troques na forma verbal. A prosificación, respetou, polo tanto, cási que o 100 por 100 das palabras da rima, limitándose a dislocalas ás veces pra o interior do verso.

Vexamos o testo orixinal, na trascrición do P. Atanasio López, e a nosa restitución.

TESTO INTERPOLADO

*[...] ataa que se partise
de dizer aquelas cousas. E tomoo
aquele juiz et tantos foram os açoutes et feridas
et tormentos que lhe deu ataa que le pareciam
os ossos por todas as partes (do corpo descubertamente) E quanto mays feriam
tanto a mays grandes uozes dezija o que primeiro disera.
E macar queo abriam com feridas
non lhes rogaua queo nom ferisem nem dezija
queo soltasem nem choraua nem gemia
mays antes se esforçaua dodavja a dizer mays o que começara.
E semelhaua que por cada hum daquelles golpes saya
huna voz asy como grito que dezia:
Guay, guay, guay aos de Jherusalem ca faleçeruos ha
a uosa gloria per senpre ia mays.
Mais por todos estes signaes et marauilhas
que acaçerom em Jherusalem nom se quiserom conuerter os Judeus
nem por pregaçoens nem por amonestaçoens⁴⁵.*

TESTO POÉTICO

<i>[Mandaron que o atormentase]</i>	<i>ataa que se partira</i>
<i>de dizer aquelas cousas.</i>	<i>E tomoo [logo aginha]</i>
<i>aquele juiz, et tantos foram</i>	<i>os açoutes et feridas</i>
<i>et tormentos que lhe deu</i>	<i>ataa que lhe pareciam</i>

*os ossos por tod'as partes.
tanto a mays [a] grandes vozes
E macar que o atormentauan
non lhes rogaua que o
que o soltasem do tormento,
mays ante se esforçaua
Semelhaua que por cada
hũa voz asy como grito
¡Guay, aos de Jerusalem,
a vosa gloria per sempre
Mais nem por todos aquestes
que acaecerom, os judeus
nem por amonestaçoens,*

*E quanto mays o feriam
o que primeiro dezía.
e o abriam com feridas
nom ferisem nem dezía
nem choraua nem gemia,
a dizer mays todavya.
daquelles golpes saýa
que alá do alto dezía:
guay, que vos faleçeria
iamays, et non tornaria!
signaes et maravilhas
conuerter nom se queriam,
nem pregaçoens deuinias (?).*

Consideramos moi posibre que iste importante testo, denanterior aos prosifica-
cos por Ruy Vásques, perteneza ao mesmo *Cantar de Compostela*, cuio parentesco
cos *Miragres de Santiago*, na parte que iste ten de orixinal, conviría fixar. Confesa-
mos que, deica agora, nada semellante a unha prosificación poidemos descubrir nos
trechos interpolados na versión galega do *Calixtino*, o que, lonxe de restar interés
á descuberta, ven a afirmar a súa singularidade, pois nos brinda o engado de unha
dupla vertente haxiográfica de temas composteláns: a prosística e máis a poética,
ambas senlleiramente representadas. Pode ser tamén que nos *Miragres*, caso de
eistir prosificacións, se teñan disimulado ate o extremo os rastros poéticos, o que
fai hoxe imposible o seu recoñecemento.

CONCLUSIÓN

Pra conculir, coidamos comenente resumir aquiles extremos de meirande interés
que da nosa descuberta se derivan. Pero denantes de facelo repetiremos que as res-
titucións polo estilo das que fixemos eiquí constituíen unha tarefa arriscada, onde
ao máis que se pode aspirar é a non errar demasiado. Quérese decir, a conseguir
que o testo restaurado acade unha forma parella á que debeu ter no orixinal, aínda
non chegado á absoluta coincidencia formal, que tampouco nos será dable com-
probar nunca. O importante, en todo caso, será o respecto fidel ao espírito do testo
perdido, e isto foi o que tivemos sempre presente no noso traballo, tanto nistes
anacos literarios eiquí aducidos, coma todo ao longo do *Cantar de Compostela*
arestora xa totalmente desentranado.

Unha chata que nós mesmos témonos posto nista pacente tarefa da “desprosificación” é a de certas licenzas de forma, coma, por exemplo, a sinalefa a traveso dos hemistiquios, a prolongación da frase dende a primeira á segunda metade do verso e, aínda, o cabalgamento de un verso pra o outro. Mais compre ter en conta que tales fenómenos non son inusitados na poesía medieval. Menéndez Pidal, co gallo dos diversos criterios espostos por Marden, Hanssen, Heriquez Ureña, Arnold e íl mesmo, encol da métrica do *Poema de Fernán González*, acrra estes impeitizos, decindo: “... además de la sinalefa a través de la cesura, debe admitirse una cesura forzada o contra la frase, separando voces que sintácticamente forman un grupo más o menos estable; por ejemplo: *mejor tierra es de las / que quantas nunca viemos* 152 c; *non la podía por guisa / ninguna defender* 407 b; Marden... da estos dos versos por defectuosos; pero *Alex.* 2061 b, d, en que apoya él mismo ... la corrección del segundo de ellos, ofrece igual cesura forzada, que Berceo también conocía, “non podría en cosa // meior lo emplear” S. Dom. 363 c.; “entendien que el padre // sancto lo bastecio” 371 c.”⁴⁶.

Do mesmo xeito, non son raros os casos de silabeo forzado, separando os sons de diptongos e triptongos ou provocando o hiato no encontro de vocaes, pra dar a cada letra valor silábico independente. Pero iste fenómeno é xa máis adoitado na poesía medieval, coma o propio tratado de arte poética, unido ao *Cancioeiro de Colocci-Brancuti*, denuncia na súa parte sesta⁴⁷. Menéndez Pidal exemprifica tamén iste caso, no lugar denantes citado, concuríndo: “Hasta en el siglo XVI *Santi-ago* tenía cuatro sílabas”. Ferreira da Cunha fixo un estudo pormiúdo distes e outros fenómenos na poesía trovadoresca galego-portuguesa⁴⁸. Non debemos esquencer que, nos dous casos, tanto na lírica coma na épica, trátase aínda de poesía pra ser cantada e, que a música, coa libertade do seu ritmo e fraseo, encobría os defeitos da conta silábica.

Outra custión do máis outo interés, que haberá de recramar a atención dos especialistas, é o maduro oitosilabismo do *Cantar de Compostela*, que se manifesta, aínda a traveso da prosificación, con tiradas enteiras de versos, agás dos moitos que figuran isolados. Non embargantes, o isolilabismo québrase ás veces, e anque sería moi doado reducir os versos defectuosos á cabal unidade métrica, preferimos nós non forzar a restitución, por non cair nunha posibre artificiosidade. Con todo, impera ao longo do *Cantar*, sin esforzo nin violencia, o verso de dazaséis sílabas. A tese do orixen galego da forma métrica do romance refórzase agora con iste testemuño, coincidente con outros feitos, dos que convén lembrar algúns, a saber:

- A) O verso de dazaséis sílabas aparez xa nun belido “zéjel” de Alfonso X, precisamente nun tema de subido popularismo, coma é a romaxe da Nosa Señora de Agosto, “Nosa Señora de todo o mundo”, no decir popular, porque non hai recando onde non se celebre:

<i>En a sa festa a'agosto</i>	<i>muy gran gente ven alí,</i>
<i>por oir todalas oras</i>	<i>et é costumado assí</i>
<i>que tragen í pan y viño</i>	<i>en carretas, et ben í</i>
<i>o dan, por seu amor dela</i>	<i>a quen o quer receber;</i>
<i>onde aveo, non á muito</i>	<i>tempo que s'í ajuntou</i>
<i>gran gente en aquela festa</i>	<i>e cada uun puñou</i>
<i>en fazer grande alegría;</i>	<i>quen souber luitar, luitou,</i>
<i>ar quen soube chacotares</i>	<i>bóos, í os foi dizer...⁴⁹</i>

(Notemos, de camiño, nistes versos, no só a cesura forzada antre dous hemisti-quios, senón tamén de verso a verso, con cabalgamentos bastante forzados).

- B) O testemuño, sempre certoiro, do Marqués de Santillana, na súa famosa *Carta e Prohemio*, cando dí: “E después fallaron este arte que mayor se llama e el arte común, creo, en los Reynos de Galicia e de Portugal”. É decir, o metro común de oito sílabas, en versos alternos asonantados, do que o propio encopetado poeta protesta, pois os ínfimos troveiros fan nél “estos cantares e romances de que la gente baja e de servil condición se alegran”⁵⁰.
- C) O oitosilabismo de dous poemas épicos singulares, o da *Batalla do Salado*, de Afonso Giráldez, e máis o anónimo de *Alfonso XI*, ambos cortados polo mesmo patrón, ambos da primeira metade do século XIV e ambos galego-portugueses. Estes dous poemas anovan radicalmente a vella metrificación da epopeia castelán.
- D) A temperán presenza de Galiza no romanceiro peninsuar, a traveso das versións que un poeta noso do século XV, Xohán Rodríguez del Padrón, fixo de tres romances moi belidos, conservados aínda na tradición oral galega. Nun cabido inédito do perdido *Nobiliario* diste trovador, que nós temos topado nun manustrito do século XVI, se aproveitan, cando menos, dúas narrativas populares: o da cristiana cautiva i o desafío do Campeador con catorce caba-leiros galegos.

A istes feitos compre engadir agora os seguintes:

- 1º A existencia de un *Cantar de Compostela*, sobre temas históricos e haxiográficos do grande santuario galego, composto por un anónimo poeta erudito arredor do ano 1350, e prosificado en parte na *Corónica de Santa María de Iria*. Diste *Cantar* temos desentranado nós ata o presente 616 versos de 16 sílabas. Posiblemente perteneza tamén ao mesmo poema o trecho de 17

versos, sobre o martirio de Sant-Yago Alfeo, interpolado na versión galega do *Flos Sanctorum*.

- 2º A existencia de romances históricos en língoa galega, que poderán datar dos comezos do século XV. O anaco de *Afora, afora, Rodrigo* (Cerco de Zamora) cicáis seña versión do castelán; o *Pranto de Afonso VI*, prosificado por Frei Prudencio de Sandoval, é, sen dúbidas, un romance vello e orixinariamente galego.
- 3º A difusión na área castelán de algúns temas do romanceiro galego, desgallados de cantares longos, tal coma o *Milagre do bispo Atheulfo*, e, cicáis, o *Pranto de Afonso VI*.

Chegamos con isto á conclusión de que a Literatura galega, despois do frolecer lírico dos séculos XII e XIII, ensaiou no século XIV unha poesía épica, de acordo coas novas correntes do gusto popular e, asimesmo, cos caracteres específicos do noso espírito: poesía narrativa de fondo idealista, onde o fabuloso e pantástico xoga o principal papel, poesía de milagres e lendas relixiosas, que sería cantada, coma denantes o foran as cantigas de amigo ou maldicer, nos adros e nos terreiros, nos estrados pacegos ou nas solainas abaciales, ao son melodioso da zanfona.

Con isto coidamos ter encertado un novo cabido, cheo de angado e de promesas, na nosa Historia Literaria, tan ricaz xa, pero tan precisada tamén do esforzo de todos nós, en especial os que temos contraída unha obriga solene ao entrar nista douta casa, pra enleva-la ao posto que lle está sinalado no concerto das Literaturas Hispánicas.

DIXEN.

NOTAS

1. *Romancero General o Colección de Romances castellanos anteriores al siglo XVIII, recogidos, ordenados, clasificados y anotados* por Agustín Durán.- Madrid, Sucs. de Hernando, 1916-1921.- Tomos X e XVI da B.AA.EE.

2. *Romanceiro Português, coligido por* J. Leite de Vasconcellos.- Noticia preliminar de R. Menéndez Pidal.- Acta Universitatis Conimbricensis, 2 vols.- Coimbra, 1958-1960.

3. Lois Carré Alvarellos, *Romanceiro popular galego de tradición oral*.- Porto, Junta de Provincia do Douro Litoral, MCMLIX.

4. *Cancionero de Romances en que estan recopilados la mayor parte de los romances que fasta agora sean compuesto*.- En Anveres, En casa de Martin Nucio.- Fol. A3.- Seguimos a ed. facsímil do C.S.I.C., con *Introducción* de R. Menéndez Pidal.- Madrid, 1945.

5. M. Menéndez Pelayo, *Antología de poetas líricos castellanos*, I, 248. Ed. do C.S.I.C., MCMXLIV-MCMXLV.

6. A debatida custión encol á orixinalidade galega do *Poema de Alfonso XI*, dende Cornú a Yo Ten Kate, precisa un estudo sereo e demorado, que ate hoxe, por unhas ou outras razóns, non se fixo. Semella que neste asunto máis ten mediado a pasión ou o grauíto xuízo que o análise conscente e centífico. Os novos mestres da filoloxía e da crítica literaria galega teñen a obriga de estudar o problema.

7. *Op. cit.*, páx. 28.

8. *Op. cit.*, I, XIII.

9. Leandro Carré, *Del romancero. Por qué consideramos gallegos algunos romances que figuran en el Romancero Castellano*.- BRAG, XXV, 240-259.

10. M. Rodrigues Lapa, *Das Orígens da poesía lírica em Portugal na Idade Média*.- Lisboa, Seara Nova, 1929.- Pax. 201.

11. *Op. cit.*, fol. 157.

12. Carola Reig, *El Cantar de Sancho II y Cerco de Zamora*.- Anexo XXXVII da Rev. de Fil. Esp.- Madrid, 1947.- Páx. 127.

13. R. Menéndez Pidal, *La España del Cid*, 5ª ed.- M., Espasa-Calpe, 1956, I, 128.

14. Eisí figura en varios romances do tipo *Cercada tiene a Coimbra – aqueste buen rey Fernando* (Núm. XIII de Escobar). No romance XXIV (vide adiante nota bibliográfica) fala don Sancho con Roi Díaz, e dílle:

*Cid, a vos crió mi padre,
Fizoos mayor de su casa,*

*mucho bien fecho os había:
y Cavallero en Coimbra.*

15. Fr. Prudencio de Sandoval, *Historia de los Reyes de Castilla y de Leon Don Fernando el Magno, primero deste nombre, Infante de Navarra. Don Sancho que murió sobre Çamora. Don Alonso sexto deste nombre. Doña Vrraka hija de don Alonso sexto. Don Alonso septimo Emperador de las Españas. Sacala de los Preuilegios, libros antiguos, memorias, diarios, piedras, y otras antiguallas, con la diligencia y cuydado que en esto pudo poner Don..... Obispo de Pamplona. Dirigida al Rey don Philippe nuestro Señor*.- Año 1615.- En Pamplona. Por Carlos de Labáyen.- Fol. 73 vº.

16. *Op. cit.*, I, 146.

17. *Romancero e Historia del muy valeroso Cavallero el Cid Ruy Diaz de Bivar, en lenguaje antiguo, recopilado por Juan de Escobar*.- Pamplona, Martín de Zavala, 1706.- Romance XIII, fols. 21 vº-23 vº.

18. *Flores del Parnaso, Octaua parte. Recopilado por Luys de Medina*.- Toledo, Pedro Rodríguez, 1596.- Fol. 113 vº. (Hai ed. moderna en facsímil, baixo o rubro xeral *Las Fuentes del Romancero General (Madrid, 1600)*, con notas e índices por A. Rodríguez Moñino.- M., Real Academia Española, 1957).

19. Facemos nós eiquí unhas lixeiras enmendas, á vista dos evidendes erros do editor castelán: Vv. 2 e 10, "el... castejano".- V. 5, "armé".- V. 6, "no altar".- V. 7, "las".- V. 8, "miño... el cavallo".- V. 9, "castejano".- Pero compre rexistrar que xa Dª Carolina Michaëlis recollera iste anaco, non sabemos se do mesmo lugar onde nós o atopamos agora, dando a seguinte lectura:

*Afora, afora Rodrigo
 ¡O soberbo castelhana!
 Acordarse-te debía
 De'aquel tempo ja pasado*
 5 *Cuando te arnei cavaleiro
 Eno altar de Santiago
 Minha mai te deu as armas
 Meu pai to (sic) deu o cavalo;
 Castelhana meu (sic)*
 10 *O soberbo castelhana.*

(*Romances Velhos*, en "Cult. Esp.", 1907, pp. 1029-31. Testo aducido por Carola Reig, *op. cit.*, páx. 129, de onde nós o copiamos).

Nista versión de Dª Carolina non xulgamos axeitada a forma vocativa do v. 2 e desconecemos se as voces "to" e "meu" están eísi no orixinal. No primeiro caso, compre correxir "to deu" por "deut'o". A nosa versión, pola súa parte, tamén presentaseudogaleguismos, coma "deveira" e "miño" (por atracción de "miña").

Se comparamos a versión galaico-portuguesa coa primeira castelán conecida, notamos importantes desemeallanzas. Naquela, a persoa que fala, isto é, a infanta dona Urraca, aprópia-se o feito de ter armado cabaleiro a don Rodrigo, namentres o rei i a raíña dánlle o cabalo e máis as armas, respectivamente. Na versión do *Cancionero de Romances* (sen ano), dona Urraca pasa a un segundo termo, limitándose ao papel de calzar as esporas ao Campeador, e xa non aparecen en escea as armas nin o cabalo. Na *Rosa Española de Timoneda* (ed. de 1553) insértase outra versión, que difire da de Anvers, e ofrez os elementos da galega (cabalo e armas) no seu orde lóxico, isto é, sendo o pai de dona Urraca quen apresta ao cabaleiro novel as segundas i a nai quen lle leva o primeiro:

*Afuera, afuera Rodrigo
 El soberbio castellano,
 Acordársete debería
 De aquel buen tiempo pasado*
 5 *Cuando fuiste caballero
 En el altar de Santiago,
 Cuando el Rey fué tu padrino,
 Tú, Rodrigo, el ahijado:
 Mi padre te dió las armas,*
 10 *Mi madre te dió el caballo
 Yo te calcé las espuelas
 Porque fueras más honrado.*

(Seguimos o testo de Durán, I, 503)

No *Romancero del Cid* colleitado por Escobar (vid. enriba) insértase unha longa glosa ao romance que nos ocupa, asegún outra variante, que dá o seguinte testo:

*Afuera, afuera Rodrigo,
 el soberbio castellano,
 Acordásete deviera
 de aquel buen tiempo pasado,
 5   quando te armé Cavallero
           en el altar de Santiago.
           Mi padre te dió las armas,
           mi madre te dió el cavallo
           yo te calcé las espuelas de oro
 10   porque fuesses mas honrado.*

(Loc. cit., romance XXV, páxs. 47-50).

Equí xa nos acercamos máis á versión galega, onde Rodrigo é armado cabaleiro pola infanta, endebén ao mesmo tempo lle calce as esporas.

Finalmente, no mesmo Escobar publícase inteiro o romance, desenrolado en 46 versos os 32 da versión de Anvers, co que, non embargantes, o parentesco antre ambos é estreito. Podería responder a unha redacción máis primitiva e longa, aínda que en Escobar está modernizada, con unha derivación cabaleiresca de tipo galante, que non cadra ao tipo ríspeto do breve trecho que vimos estudando. (Loc. cit., romance XXVI, páxs. 50-52).

20. Unha síntese moi ilustradora encol dista atraínte cuestión figura na obra de Menéndez Pidal, *Reliquias de la Poesía Épica Española* (M., Espasa-Calpe, 1951). Nas LXXVIII páxinas do estudo limiar pónense ao día, co tino e saber do mestre, moitos dos problemas que suscitan as prosificacións cronísticas.

21. *Reliquias...*, p. LXXVI.

22. Fr. Henrique Flórez, *España Sagrada... Continuación de las memorias de la Santa Iglesia de Tuy*. XXIII, 53.- Madrid. Antonio Marín, 1767.

23. *Op. cit.*, fols. 67 vº e 68 rº.

24. A repetición do laio "ai, meu fillo!" está autorizada pola propia información de Sandoval ("repitiéndolo muchas veces"), pero forma parte, ademáis, do estilo popular do pranto en Galicia e aínda nas súas interpretacións literarias (Cfr., José Filgueira Valverde, *El "planto" en la historia y en la literatura gallega, Cuad. de Est. Galle.*, IV, 1945, páxs. 511-606). Note-mos que Filgueira aduz os testos cronísticos temperáns, así casteláns como galegos, especialmente a *Crónica de 1404*, onde xa figura unha versión simplificada do pranto de Alfonso VI, tomada, sen dúbida, da tradición oral popular, que Sandoval acertou a recoller aínda no seu tempo, e por iso a súa prosificación é máis longa e desenrolada que a que figura nas vellas Crónicas. En todo caso, o orixe do aproveitamento nas diversas tempás é o mesmo: o romance popular, ou ben o trecho de un Cantar.

25. Antonio de la Iglesia, *El Idioma Gallego. Su antigüedad y vida*.- La Coruña, Biblioteca Gallega, 1886.- II, 106.

26. Durán, *Romancero*, I, 577, romance nº 914.

27. Lorenzo de Sepúlveda, *Romances nuevamente sacados de historias antiguas de la crónica de España, compuestos por...*- Anvers, Juan Steelsio, 1551.- Durán utiliza a ed. de Anvers, Philippon Nucio, 1566, que formaba parte da súa librería (Cfr. *Romancero*, II, 691-92).

28. Xa fixemos referencia a ista historia romancesca, pero non resistimos a tentación de dar, siquera seña en nota, un resumen dela, tal coma ven en Sandoval, por considerar que é importante a tarefa de ir descubrindo os posibles rastros do romanceiro perdido. Ximén Velázquez, cabaleiro de Ávila, tiña un fillo "de gentil talle", chamado Nalvillos Blázquez, que estaba ao servizo do Conde don Ramón de Borgoña. Cando íste se viu de Ávila pra Galicia, tróuxoo consigo. Nalvillos estaba namorado da moura Axa Galiana e conseguiu convertila ao cristianismo, sendo baptizada en San Martiño Pinario co nome de Urraca. "... Y el abad de San Martín los desposó, y los Principes convidaron a su mesa a los nobios y a los Condes de Traua, y de Valladolid, y a otros. Y otro dia despues de las bodas el Conde don Ramón armo Cauallero a Naluillos, dándole el Conde las armas, y vn hermoso cauallo, y amorese juntamente con el Garcia (Garces en memoria de su abuelo el Rey don Garcia) Ordoñez, hijo del Conde don Garcia Ordoñez, velando las armas ante el altar de Santiago con todas las ceremonias que entonces se vsaban" (*Op. cit.*, fol. 73 e 73 vº).

29. Jesús Ferro Couselo, *Los romances y los libros de Caballeria en la onomástica personal gallega de los siglos XV y XVI*.- Rev. "Posio. Arte y Letras", Ourense, 1953-54. Páxs. 3-13.

30. Jesús Carro García, *Coronica de Santa María de Iria (Códice gallego del siglo XV). Edición, prólogo, notas y glosario de...* Santiago de Compostela, Anejo V a "Cuad. de EE. GG.", MCMLI.

31. Adiantamos algunhas conxeturas, a tíduo orientador, respeito a iste tema das fontes do *Cantar de Compostela*, mais, en todo caso, a orixinalidade poética diste é o que no presente estudo interesa.

32. *Corónica*, ed. Carro, páx. 26.

33. *Ibidem*, pp. 9-10.

34. É importante observar cómo o relato da batalla de Clavijo segue moi de perto o testo do chamado *Privilegio de los Votos* de don Ramiro, que consideramos niste trecho fonte inmediata do *Cantar*.

35. *Reliquias...*, p. LIV.

36. *Ibidem*, p. LX.

37. Cfr. *Historia Compostelana...* Trad. del latín al castellano por el R. P. Fr. Manuel Suárez, de la O.F.M., con notas aclaratorias e introducción por el R. P. Fr. José Campelo, de la misma Orden.- Santiago de Compostela, Porto S. L., 1950.- Páxs. 22-23.

38. Antonio López Ferreiro, *Historia de la S.A.M.I. de Santiago de Compostela*.- Santiago, 1898-1911.- T. II, 59 e sgts.

39. Vid. M. Rubén García Álvarez, *Un códice compostelano perdido de hacia 1150*, en "Cuad. de EE. GG.". Compostela, 1962.- T. XVIII, p. 36 e segts.

40. Durán, *Romancero*, I, 474, romance nº 718, tirado de Sepúlveda, *op. cit.*

41. *Ibidem*, I, 475, romance nº 719, tirado de Juan de la Cueva, *Coro febeo de romances historiales...*- Sevilla, Juan León, 1587.

42. *Ibidem*, I, 476, tirado do *Romancero General*, de 1600.

43. Luys de Medina, *op. cit.*, fol. 142, vº.

44. P. Atanasio López, O.F.M., *Estudios Crítico-Históricos de Galicia, Primera Serie*.- Santiago, El Eco Franciscano, 1916.

45. *Op. cit.*, páx. 96.

46. *Reliquias...*, páx. 172.

47. M. Rodrigues Lapa, *Lições de Literatura Portuguesa. Época Medieval*. - 3ª ed., Coimbra, 1952.- Páxs. 188-91.

48. Celso Ferreira da Cunha, *Á margem da poética trovadoresca. O regime dos encontros vocálicos interverbais*.- Rio de Janeiro, Imp. Nacional, 1950.

49. *Cantigas de Santa María*, CCCI.

50. É sorprendente, en verdade, o pouco caso que deica agora se teñen feito a istas palabras, tan termiñantes, de Santillana a respeito do orixe galego-portugués dos romances. Repetidas arreo polos eruditos i especialistas, semella que se fai a tíduo de inventario, sen ter presente a reconecida autoridade da famosa *Carta e Prohemio*. Ben val a pena tornar agora sobre o auténtico valor diste párrafo de Don Iñigo López de Mendoza.

Vigo, 1963

Resposta do Excelentísimo señor don
Fermín Bouza Brey

Señores

Arrufado estou de ser eu quen teña de saúdar como ben chegado á Real Academia Galega a don Xosé Maria Alvarez Blázquez, porque á xusticia que hoxe se fai a un dos mais siñificados pioneiros da literatura galega e da investigación histórico-arqueolóxica da actualidade, xúnguese a persoal ledicia que abrangue a quen olla a caron seu na laboura académica a un fraterno colaborador en moitas ceifas da cultura.

Eu saúdo no novo Académico a toda unha fronda resoante, despartida en tres xeracións ó menos, de ises Alvarez que souperon amar a Galiza, cantar a Galiza e padecer por Galiza. Eu maxino pervagando ó noso redor a isa rolda de sombras benamadas polas Musas un día que viñeron a escoitar ó seu agnado, coroadas de loureiros de néboa, portadoras de trunfadoras palmas bretemosas, dende aquel don Emilio Alvarez Ximenez que nos chegou da Póboa de Sanabria pra recoller as frores campesías do “Refraneiro agrícola e meteorolóxico galego” e sementar froitos do seu saber ante a mocidade pontevedresa, hastra o don Xerardo Alvarez Limeses, aquil meu amigo, pedagogo e poeta, a quen Castelao, cando prologou os seus versos, chamou “patriota de dous séculos: do século en que a Patria era unha i-alma en pena, a saloucar nas trebas, e do século en que a i-alma de Galiza reen-carnou nun corpo san e incorruptibre que reclama garantías pra a sua esistencia”; pasando, con punxente lembranza, polo escritor de temas de Meiciña, don Darío, médico de Tuy, vivo na lembranza das xentes, alma xenerosa e trascendida que dende os reinos da Eterna Lús guía a man dos seus fillos escritores Darío, Xosé María e Emilio, como proba de que non se estiña ante os contemporáneos o caudal de inspiración familiar, o rego espritoal que magnifica a vida.

De isa fonte manantía, de ises tornos antergos deitan as augas lustraes que recolle o que hoxe chega ó noso cabo con un feixe de meritos literarios e centíficos abondoso e xerminal. Da sua vida, sei de dóres e de anceios. Sei de aquelas interferencias dos fados que enloitaron nobres aspiracións nos anos de mocidade ini-

cial, cando todo debera sorrir e amarguexou, cando todo debera ser da cór xubilo-
sa dos ruibens das alboradas e non da cor macerada das rosas do martirio; mais
todo foi superado, todo foi trasposto polo azo, polo talento do novo Académico
que transformou en horas de creacion as horas mengoadas, ca mesma fervoanza,
ca mesma xenerosidade dos seus antergos.

Foi no ano de 1932 cando recibin un libro de fato bermello cun troveiro diseña-
do na faciana; libro firmado por Xosé Maria Alvarez; libro de versos de un rapaz de
dezasete anos que o tiduaba ABRIL, como era doado. De momento e por algun
tempo non identifiquei ó autor como un dos Alvarez, da proxenie de escritores;
mais cando o logrei fiquei admirado de como de tan cedo se mostren xa os gos-
tos e as tendencias. Poesía pura por unha banda; estudo dos Cancioeiros medievais
por outra. Istan son as directrices xeraes da obra do novo Académico: creacion e
investigacion. En este senso non desminte de ser Alvarez Blázquez un home do
Renacemento; de un Renacemento; do noso Renacemento. Da renacencia de Gali-
za en que hai que acodir a cantigar e a estudar. Ser fideles á nosa tradizon lírica e
buscar as reigañas de ista mesma tradizon.

Si pescudamos na laboura literaria do Alvarez Blázquez, topamos ca vertente dúpli-
ce da poesía e da prosa. En poesía dounos, amais do libro ABRIL (Pontevedra, 1932),
en castelan, os poemas en galego que compoñen o libro POEMAS DE TI E DE MIN
(Pontevedra, 1949), graciosa plaqueta en que o novo Académico alterna co seu irman
Emilio no culto da divina poesía; e os, tamen en lingua galega, que forman o chama-
do ROSEIRA DO TEU MENCER (Vigo, 1950), na que canta as gracias da sua filla
"Colorín" e dialoga con ela, poesía encol dos nenos que compoñen cos de Pita e Sevi-
llano formosa triloxía de amor ós pícaros. Uns poemas son falas de mel ca meniña:

*Ti e mais eu, miña nena,
andamos a brincar
ás casiñas na praia,
ós navíos no mar...
As casas son de cuncha,
os barcos de papel.
Ti e mais eu nos tornamos
feitos de nacre inxel...*

Outros, descriptivos de esceas infantiles:

*Vinde todos ollar a miña nena:
Vai co escriño de millo pra as galiña*

*e as condenadas, véndoa tan pequena,
encírranna con bulras e rapiñas.*

N-outros, en fin, inzada de recendos folklóricos, fala a mesma rapaciña:

*Voa, maruxiña,
alónxate axiña,
que xa pesa na man
tua carga levian.*

En 1954, editou o ROMANCE DO PESCADOR PELERIÑO, con ocasión da pelexinaxe dos pescadores a Compostela, nunha soia composición na que se toma o señor Santiago por padroeiro dos homes do mar atal e como é na tradición británica.

E deixei pra remate de iste resume da obra poética do novo Académico o falar de unha estremonía que nos fixo no mes de Nadal do 1953; xogo erudito semellante ós que facían os homes sabidos da erudición barroca e romántica, atal Pellicer co suposto LIBRO DAS QUERELLAS do Rey Sábio ou Adolfo de Castro co non menos suposto BUSCAPIÉ de Cervantes, salvando sempre a intención manifestamente moquenta do Alvarez Blázquez, sin pretension de facer pasar por auténtico o que non o era. Trátase do CANCIOEIRO DE MONFERO, suposta copia de uns supostos poemas do seculo XIII, feita por un tamén suposto monxe bernaldo do dito mosteiro, que levaban por colofon a data do 28 de Nadal, festa dos Inocentes, e que ben craro manifestaba a bouba. O amarguexo que nos deixou a caroca porque non fose certa, inda que non fun dos enganados —e poño por testigo ó mesmo autor da brincadeira—, foi compensado con saber que o autor da andrómena se tiña identificado co espírito de amor e de bulras dos nosos Cancioeiros de tal xeito que era quen de trovar ista fermosa cántiga atribuída a un tamen suposto “Riandiño, xogar”:

*Amigas, quando vier
meu amigo demandar
por mi, que vaia veer
se estarei ante o altar
de Santa Comba u me él víu
o dia que se partíu.*

*Quando quiser meu amigo,
amigas, fillar perfía
por trebellar ora migo,*

*nembrádelle a romaría
de Santa Comba u me él víu
o día que se partíu.*

*Amigas, digades quando
ora vos él preguntar,
veja se estarei chorando
dos olos ante o altar
de Santa Comba u me él víu
o día que se partíu.*

Inda en 1954 gana o premio "Pondal" do Centro Galego de Buenos Aires polo seu libro poético CANLE SEGREDO, e en 1960 os Xogos froraes galego-lusitanos lle galardonan outros poemas soltos.

Goberna e goberna ben Alvarez Blázquez a prosa en galego, como o seu "Berro en lembranza dós Herois de Carral" (1934) e os variados estudos de investigación en que emprega o idioma de Galiza; e a prosa en castelán que enrequece con obras premiadas en cubizados concursos como EN EL PUEBLO HAY CARAS NUEVAS, finalista do sonado "Premio Nadal" EL CRIMEN DE LA ISLA VERDE, LAS ESTATUAS NO HABLAN, MAURO EL BARQUERO, e algunha obras teatraes estreadas en cidades diversas.

Mais en donde eu vexo conxuntas todas as coalidás que adornan ó novo compañeiro, e onde o seu nome escintila con propio fulgor que alomea treitos da nosa historia literaria, é na investigación. Alí é onde a meticulosidade, a miudeza no análese dos feitos son desenroladas con verdadeira sabelencia e ca necesaria intuición, facendo esculcas trascendentes pra tirar os veus do pasado galego. Forman no haber do Alvarez Blázquez a descuberta da oda galega de Pastor Diaz tiduada "Egloga de Belmiro e Benigno"; a moderna edizon de "El Buho Gallego" do gran Conde de Lemos, con estudo valioso esgotador; o salvamento da formosa colección de estelas funerarias romáas, con esceas e figuras de grande interés plástico e arqueolóxico; a recolleita de instrumentos líticos de época prehistórica na ribeira do Miño; a descuberta inda inédita do esteso xacemento paleolítico, primeiro con estratigrafía en Galicia, das Gándaras de Budiño e ises dous volumes da escolma de poesía galega que poñen nas mans dos non iniciados a poesía da "Escola medieval galego-portuguesa", e inda nos dos sabidos "A poesía galega dos séculos XIV a XIX".

Isa regusto por pescudar na lírica anterga do novo académico dou nacemento a estudos taes como "Sobre la voz 'señor' en los trovadores (Concepto del amor servil)" (1950), encol de "Pero Amigo de Sevilla e Pero de Ambroa (Interpretacion de

una amistad)" (1955); "Una réplica literaria de don Enrique el Senador a su hermano Alfonso el Sabio" (1957); "Martin Codax, cantor do mar de Vigo" e demais.

Tamen foi levado o novo compañeiro do engado polo inquerito folclórico facendo descripción das "Romerías gallegas" (1951); de "Os tratos dos nenos da bisbarra de Tui" (1959) e de "O romance de Silvaniña en Galiza e Portugal", sinde de publicación de apógrafos como o das memorias de un menestral tudense de 1777 a 1826, precioso repositorio de novas antergas, xénero raro na terra galega en que fallan anaes vividos agás algúns tan notabres como os da Condesa de Espoz e Mina, unha das nosas grandes mulleres.

Ante as actividades culturais do noso novo Académico están as da editorial e biblioteca anterga "Monterrey" e as da "Biblioteca de Arte Galego", na cidade de Vigo onde traballa arduamente, tendo pra a cidade da Oliveira, onde asenta o seu vivir, adicación especial no seu espírito que se mergullou no "Calendario histórico" da grande urbe galega e en tantas outras inquisicións da súa carreira vidal.

De hoxe en diante deberémoslle ó Alvarez Blázquez unha páxina mais da Historia literaria do noso pobo, tan ben encetada no tema do discurso que acabades de ouvir sóbor da eisistencia de vellos cantares de narración histórica que se albiscan nas crónicas galegas conservadas hoxe. Discurso modelar en que a prosa galega se cingue fidel ós postulados centíficos mais arriscados, nados en Vigo onde, precisamente se traballa nesta recreación da nosa prosa nesa maseira escorreita das patrianas empresas de editoriais insignes das que a nosa língoa sai axeitada a todos os progresos da técnica e a todas as descubertas do espírito.

Remato dando os parabens e as benandanzas a Xosé María Alvarez Blázquez na súa chegada á Academia pola porta grande cos seus propios versos:

*O que ven cheo de frores
e o que vai cheo de sonos
jise si que chega lonxe!*

Fermín Bouza Brey
Compostela - Agosto 1964

ÍNDICE

Presentación de Xosé Ramón Barreiro Fernández, presidente da Real Academia Galega . . .	7
Discurso do Ilustrísimo señor don Xosé M. ^a Álvarez Blázquez	11
Resposta do Excelentísimo señor don Fermín Bouza Brey	53

Este libro
CANTARES E ROMANCES VELLAS
PROSIFICADOS
rematouse de imprimir
o 15 de xaneiro de 2008.

